

Zuzana ČEVELOVÁ

Modlitební knihy jako pramen k obrazu zbožnosti a genderovým konstruktům 19. století

Modlitební kniha jako pramen a literární útvar byla předmětem zájmu hlavně etnografie, literární vědy a v době konce 19. století také rodící se kulturní historie.¹ Zásadou těchto zájmů, které i nadále pokračují,² byla pozornost věnována zejména ručně psaným modlitebním knihám z lidového prostředí, které se v našich fondech dochovaly v hojné míře. Nově se pozornost obrací i na tištěnou produkci, na problematiku utváření modlitební knihy a osobnost Martina z Kochemu³ a také na nakladatele či knihkupce 19. století.⁴ Nové vydání *Velkého života*⁵ Martina z Kochemu dokazuje, že modlitební kniha a navazující literární prameny vybízejí k novému zhodnocení pohledem kulturní historie a k hledání zaniklé každodennosti a mentality.

---

¹ Srov. Václav VANĚK, *Modlitby našeho lidu*, Český lid 3, 1894, s. 46; J. MATĚJKA, *Malované modlitební knížky z XVIII. a ze začátku XIX. století*, Český lid 3, 1894, s. 1; František RACEK, *O malovaných modlitebních knihách jihočeských*, Český lid 10, 1901, s. 26–30; Čeněk ZÍBRT, *Výzdoba východočeských psaných modliteb*, Český lid 20, 1911, s. 71–88; ale také Jitka STAŇKOVÁ, *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*, Praha 1987.

² Srov. Jan POŠ, *Růžová zahrádka (Psané a zdobené lidové modlitby z let 1750–1850)*, Český lid 4, 1993, s. 265–291; Markéta HOLUBOVÁ, „*Duchovní pokládek duše křesťanské*“ aneb *Co vyprávějí rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století*, Kuděj 2, 2001, s. 33–41; Lenka BARUČÁKOVÁ, *Vnější forma a význam rukopisů 17. až 19. století Moravské zemské knihovny v Brně*. URL: <<http://dig.vkol.cz/konf/05ref15/kr15.pdf>> [cit. 11. ledna 2008]; Kolektiv autorů, *Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knihy 18. a 19. století*, Olomouc 2009.

³ Srov. Alexandr STICH, *Dvě benediktinské modlitební knížky z 18. století (Josef Bonaventura Pitr /Piter/ a Aemilian Malha)*, in: Marie BLÁHOVÁ – Ivan HLAVÁČEK (edd.), *Břevnov v českých dějinách*, Praha 1997, s. 73–91; Jan KVAPIL, *Ze zahrádky do zahrady aneb Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu. Utváření modlitební knihy barokního typu*, Ústí nad Labem 2001.

⁴ Srov. Karel PLETZER, *Landfrasovské náboženské tisky z Jindřichova Hradce*, in: *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrassovy tiskárny*, Jindřichův Hradec 1998, s. 54–57.

⁵ Srov. Miloš SLÁDEK (ed.), *Martin z Kochemu, Velký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, Praha 2007.

Zájem o ručně psané modlitební knihy vedl a vede badatele k jejich systematickému zpracovávání. Méně často se středem badatelského zájmu stávají tištěné modlitební knihy.⁶ Přestože tištěné modlitební knihy 19. století tedy nejsou předmětem systematického zájmu, mohou být v kontextu dalších zdrojů zajímavým pramenem k poznání zbožnosti i genderových konstruktů.

Již předem je třeba konstatovat, že oblast různých stručných i obsáhlejších, starých i nových, původních a překladových modlitebních knih tištěných během 19. století u nás je velmi obsáhlá a dosud nepříliš zmapovaná. Důležitým vodítkem je publikace *Bibliografie české katolické literatury náboženské* (dále jen *Bibliografie*),⁷ ale ani ta si nečiní nárok na úplnost. Některé výtisky v ní nejsou zachyceny, jiné se naopak nacházejí už pouze v této bibliografii a vzhledem ke své povaze drobného, levného a používaného tisku jsou k nalezení jen s velkými obtížemi nebo vůbec. *Bibliografie* uvádí v oddíle *Asketika* (zde jsou zařazeny modlitební knihy a jiné náboženské tisky) přes sto sedmdesát titulů pro *modlitební knihy povšechné*, dalších sto padesát titulů modlitebních knih ke speciálním pobožnostem, pouze třicet devět pro *muže, jinochy a studující* a šedesát jedna položek *pro pohlaví ženské*.⁸ V několika málo případech se jednotliví autoři opakují, ale počet se naopak rozrůstá mnohačetnými vydáními některých titulů, především nejžádanějších *Nebekličů*.⁹

Samostatné téma tvoří tiskárny a knihtiskaři, kteří se zabývali vydáváním náboženské literatury. V 1. polovině 19. století patřila mezi nejdůležitější vydavatele náboženské literatury rodina Pospíšilů z Hradce Králové a Prahy a Landfrasova tiskárna v Jindřichově Hradci, jejichž produkce se dostala i na Moravu. Od 80. let se jim stala značnou konkurencí Steinbrenerova tiskárna ve Vimperku.¹⁰ Důležité postavení měli také další soukromí nakladatelé v Praze či Olomouci, koncem století se asi nejvýznamnějším vydavatelem náboženské literatury pro katolíky stalo Dědictví svatojánské v Praze.¹¹ Ve fondech našich muzejních, klášterních a vědeckých knihoven se nacházejí zachovalé tištěné i ručně psané modlitební knihy z rozmanitých zdrojů, které jsou dokladem soudobého náboženského myšlení, ale také zdrojem pro výzkum vývoje pravopisu, jazyka, výtvarného cítění, okrajově také z hlediska obsahu.

Modlitební knihy procházejí v 19. století velkou proměnou, ale tuto vývojovou změnu nelze postihnout žádnou běžně užívanou periodizací, kterou užíváme

⁶ Několik studií z pera bohemistů je přece jen k dispozici (práce již zmiňovaného Alexandra Sticha, Jana Kvapila a edice modlitební knihy Martina z Kochemu od kolektivu autorů pod vedením Miloše Sládka – viz citace č. 3 a 5).

⁷ Srov. Antonín PODLAHA, *Bibliografie české katolické literatury náboženské*, Praha 1918–1923.

⁸ Srov. Tamtéž, s. 79 nn.

⁹ Název původní modlitební knihy Martina z Kochemu (*Nebeklič*) se v průběhu 19. století přenesl jako název pro modlitební knihu jako takovou, proto se v tiscích jméno autora neuvádělo (viz dále).

¹⁰ Srov. K. PLETZER, *Landfrasovské náboženské tisky*, s. 54.

¹¹ Srov. Tamtéž, s. 54; Jaromír JEDLIČKA, *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*, Hradec Králové 1970.

při pojmu „dlouhé“ 19. století. Po celou dobu, tedy už od počátku 19. století, vedle sebe existují různé typy modlitebních knih. Modlitební knihy tzv. barokního typu doprovázejí věřící až do konce 19. století, naopak modernější modlitební knihy (hlavně ve smyslu přehlednější, prosté „sporných“ modliteb) se objevují nejpozději ve 30. letech 19. století. Jedná se v obojím případě jak o produkci domácí, tak i o produkci překladovou. V některých případech se překladatelé jen volně inspiroují předlohou nebo vybírají modlitby z různých modlitebních knih (bez udání původu) a komponují je s vlastním komentářem do „nové“ práce.¹² Tyto invence jsou pro tento druh literatury během 19. století běžné a nelze je chápat jako plagiát. Naopak jsou vedeny snahou přiblížit domácímu čtenáři „to nejlepší“ ze zahraniční produkce. U tisků z 19. století je proto také důležité, pokud je to možné, sledovat překladatele a celé pozadí tvorby překladu, případně úprav pro opakovaná vydání (příkladem vývoje jsou např. tzv. berlínky).¹³ Až na výjimky jsou autory modlitebních knih kněží, původně řádoví, postupně i světští, a to samozřejmě i u modlitebních knih pro ženy, kterých je značný počet. Ženy se autorkami nebo překladatelkami modlitebních knih stávaly jen výjimečně – jedná se o Magdalenu Dobromilu Rettigovou a Josefu Pedálovou.¹⁴

Modlitební kniha je svébytným literárním žánrem, jehož masový rozmach je především důsledkem reformace, a to nejen v rámci katolické církve, ale i u luteránů (autorem první modlitební knihy je sám Martin Luther).¹⁵ I „dlouhého“ 19. století se dotýká modlitební kniha tzv. barokního typu, která se v Evropě a v Čechách rozšířila během 17. a následujících století a která nese několik významných znaků. Navazuje na středověké modlitební knihy, např. na spisy mystiček Hildegardy z Bingenu, Mechtildy z Hackebornu a Gertrudy z Helfty.¹⁶ Jejich texty přepracoval kapucín Martin z Kochemu v modlitební knihu, která se v průběhu

¹² Srov. komponovanou modlitební knihu tvořenou překlady (původ neuvádí) a vlastní invencí vydala Magdalena Dobromila Rettigová, svou práci komentuje v úvodu knihy. Srov. Magdalena Dobromila RETTIGOVÁ, *Křesťanka vzývající Boha aneb Kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské*, Hradec Králové 1827 (druhé vydání 1840).

¹³ Jedná se o modlitební knihu *Obět před Bohem*, b. m. a b. d. (vyšlo několik vydání, přesný počet nezjištěn), která byla i s chybami značně rozšířená, opravené vydání vyšlo znovu čtyřikrát. Srov. Jan Alois DREML, *Pravá obět před Bohem*, Praha 1866³; *Katolické modlitební knížky z Berlína*, Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD), 1860, č. 2, s. 144–145; A. PODLAHA, *Bibliografie*, s. 82.

¹⁴ Srov. M. D. RETTIGOVÁ, *Křesťanka vzývající Boha*; Josefa PEDÁLOVÁ, *Chlebové posvátní aneb Svaté prosby a vzdychání k Hospodinu Bohu ve jménu Pána Ježíše, ke všelikým časům, příležitostem a potřebám obecným i obzvláštním spořádané*, Praha 1826 (pravděpodobně druhé vydání); Josefa Pedálová (1780–1831), alžbětinka, česká spisovatelka, publikovala také pod pseudonymy Marie Antonie a Dobrovlastka, autorka sentimentálních povídek a duchovních rozjímání pro dívky. Ve svých pracích prezentovala dobrou úroveň češtiny, čímž přispěla ke zdárnému procesu utváření české jazykové kultury. Stýkala se s českými vlastenci, např. s Františkem Ladislavem Čelakovským. Srov. *Ottův slovník naučný XIX*, Praha 1902, s. 391–392.

¹⁵ Srov. Josef HOFER – Karl RAHNER (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche 4*, Freiburg im Breisgau 1960, s. 551–553 (heslo Gebetsbuch).

¹⁶ Srov. Ján LETZ, *Mystičky Západu. Inšpirácia pre kresťanskú filozofiu a teológiu*, Prešov 2002, s. 48–53, 88–92.

17. a 18. století velmi rozšířila a vstoupila i do 19. století.¹⁷ Období a proces přerodu středověké modlitební knihy v modlitební knihu tzv. barokního typu zpracoval na příkladu *Zahrádky duše* a *Štěpné zahrady Martina z Kochemu* citovaný Jan Kvapil.

U modlitebních knih se jedná o žánr, jehož těžiště spočívá v „rozjímání“, preferuje dialogickou formu (modlitba má být prožívána jako rozhovor, ve kterém je Bůh aktivním partnerem). Čtenář se modlí v duchu, modlitbu zniterňuje a tím se snaží své prožívání zintenzívnit. Texty se snaží vnést prvky mystické zkušenosti mezi širší obyvatelstvo z nižších sociálních vrstev. Konečně právě věřící z nižších sociálních vrstev jsou nejdůležitějšími adresáty pro autory této literatury, protože převládal názor, že tito lidé jsou schopni autentičtějšího duchovního zážitku než osoby z vyšších kruhů. Způsob používání jazyka v modlitební knize se natolik odrazil v psychice mnoha generací, že kontinuálně přetrval nejméně do 1. poloviny 19. století. Podle Alexandra Sticha je to jedno z hlavních pojmů k udržení jazykové kontinuity s dobou 17. a 18. století – s dobou baroka.¹⁸ Modlitební kniha byla ústředním literárním proudem minimálně tři staletí, na její vliv navazuje i řada autorů „dlouhého“ 19. století.

Martin z Kochemu a Johann Hauber

Kapucín Martin z Kochemu je v současné české společnosti neznámým autorem, přesto u nás patří mezi nejpřekládanější spisovatele všech dob.¹⁹ Osobnost Martina z Kochemu,²⁰ jeho literární dílo a vliv v Čechách se těší pozornosti historiků i lingvistů už delší dobu. Zájem nyní vyvrcholil novým vydáním *Velkého života* – velkého vyprávění dějin spásy zasazeného do biblických reálií a doprovázené celou řadou tematických modliteb. Mezi modlitebními knihami Martina z Kochemu zaujímají nejdůležitější postavení *Nebekliče*. Ačkoliv tato modlitební kniha vznikla v době baroka, zůstává také symbolem 19. století. Struktura *Nebekličů* se stala vzorem modlitební knihy jako takové.²¹ Pozdější produkce tedy přejímá nejen název knihy, ale i obsah a tvoří jakýsi „střední proud“. I ve výrazně odlišných modlitebních knihách z 2. poloviny 19. století, které se obracejí k určitým „stavům“ (např. dívkám), najdeme návaznost na původní „kochemovskou“ strukturu. Vývoj modlitební knihy během 19. století je patrný hlavně v jejím uspo-

¹⁷ Srov. J. KVAPIL, *Ze zahrádky do zahrady*, s. 8. V 19. století toto téma zpracovali další autoři, srov. P. PELIKOVSKÝ, *Dvou svatých sester Gertrudy a Mechtildy modlitby*, Praha b. d.

¹⁸ Srov. A. STICH, *Dvě benediktinské modlicí knížky*, s. 75–76.

¹⁹ Srov. M. SLÁDEK (ed.), *Martin Z Kochemu*, s. 8 (předmluva Miloše Sládka).

²⁰ Martin z Kochemu (Martin von Cochem) (1634–1712), kapucín, autor náboženské literatury a modlitebních knih, celkem téměř sedmdesát titulů, jeho práce jsou vydávány až do 20. století (*Velký život* vyšel asi ve dvou stech šedesáti vydáních). Několik let strávil Martin z Kochemu také v Praze. Srov. Josef HOFER – Karl RAHNER (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 7, Freiburg im Breisgau 1962, s. 115 (heslo Martin Linius v. Cochem).

²¹ Srov. Titíž (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 4, s. 551 nn.

řádání, také v modlitbách jako takových, proto je užitečné sledovat proměny obsahů modlitebních knih. V 19. století totiž vedle sebe stojí starší modlitební knihy tzv. barokního typu a nové modlitební knihy vzniklé v době osvícenství. Tyto kladou do centra úctu k Ježíši Kristu, ubývá modliteb ke svatým, Panně Marii, odpustkových modliteb, dlouhých litaní a poučení o modlitbách a výchovných pasáží. Tato poučení zmizela na konci 18. století i z *Nebekličů* Martina z Kochemu, i když struktura zůstala. Představitelem nové modlitební knihy je v našem prostředí např. Karel z Eckartshausenu.²²

Modlitební knihy Martina z Kochemu se těší zájmu badatelů patrně také proto, že *Nebeklič* (v různých formách) se v Čechách dočkal přes dvě stě vydání a to pod různými názvy – *Nebeklič*, *Malý nebeklič*, *Malý zlatý nebeklič*, *Pravý zlatý nebeklič*, *Poloviční nebeklič*, *Celý nebeklič* apod.²³ Autorství je tradičně připisováno Martinovi z Kochemu, ale podle jiných badatelů také Jiřímu Plachému.²⁴ Nejdelší kontinuitu ve vydávání této modlitební knihy zaznamenáváme v Jindřichově Hradci, v tiskárně rodiny Landfrassů. Přestože se jedná o knihu, která vznikla v 17. století, zůstává důležitým katolickým náboženským symbolem i o dvě staletí později.

U Martina z Kochemu se setkáváme se strukturou modliteb, které se snaží postihnout všechny oblasti lidského života. Modlitby doprovázejí cyklus dne, cyklus liturgického roku a mši svatou, následují modlitby specializovaných pobožností a modlitby k různým příležitostem a stavům atd. S tímto základním členěním se pak setkáváme prakticky u všech modlitebních knih, i když se jednotlivé kapitoly mohou rozsahem lišit, případně přibývají další kapitoly nebo poučení.

Na příkladu *Polovičního nebekliče* se můžeme podrobněji seznámit s obsahem průměrné katolické modlitební knihy „dlouhého“ 19. století.²⁵ Struktura

²² Srov. J. KVAPIL, *Ze zahrádky do zahrady*, s. 25; Karel z ECKARTSHAUZENU, *Bůh jest nejčistší láska*, Jindřichův Hradec b. d. *Bibliografie* tuto modlitební knihu neuvádí.

²³ Srov. *Nebeklič neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví*, Jindřichův Hradec 1810; *Poloviční nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženstva... pro osobu ženskou*, Jindřichův Hradec 1862; *Malý nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženství*, Jindřichův Hradec 1815; *Malý zlatý nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanskokatolického náboženství... pro osobu ženskou*, Jindřichův Hradec 1796; *Pravý zlatý nebeklič. Úplné modlitby křesťanského katolického náboženstva*, Jindřichův Hradec b. d. (2. polovina 19. století); *Celý nebeklič aneb Vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání pobožného ženského pohlaví*, Jindřichův Hradec 1835. Všechny tyto exempláře jsou uloženy ve fondech Muzea Jindřichova Hradce; *Zlatý Nebeklič*, Litomyšl 1833.

²⁴ Základní informace o Martinovi z Kochemu, *Nebekličích*, nejistém autorství (Kochem versus Plachý), vše ve vztahu k jindřichohradecké tiskárně, čerpám z diplomové práce k tomuto tématu (za laskavé zapůjčení vděčím Štěpánce Běhalové z Muzea Jindřichův Hradec). Srov. Ludmila PLACHÁ, *Barokní literatura v tiscích Landfrassovy tiskárny*, České Budějovice b. d., s. 13–14 (diplomová práce). *Bibliografie* uvádí jako autora Jiřího Plachého, srov. A. PODLAHA, *Bibliografie*, s. 79. K tématu také Josef VAŠICA, *České literární baroko*, Praha 1995, s. 161–174.

²⁵ Srov. *Poloviční nebeklič*, Jindřichův Hradec 1828. Ani v tomto nebekliču už není uváděn Martin z Kochemu jako autor (viz výše), konkrétně tento *Nebeklič* je uložen ve fondu Vědecké knihovny Olomouc a byl používán. Jistě stojí za povšimnutí, o které pasáže se jedná.

a typické prvky této knihy vyniknou ve srovnání s jinou modlitební knihou, např. s oblíbenými modlitebními knihami Johanna Haubera.²⁶ *Domácí poklad bohabojné rodiny* od Johanna Haubera je modlitební knihou, která stojí na pomezí. Využívá osvědčené struktury, ale liší se jazykem, který užívá. Nenaladí čtenáře k rozjímání tolik jako *Nebekliče* a navíc vyžaduje čtenáře více vzdělané ve víře.²⁷

Hlavní ideou *Nebekličů* je obsáhnout všechny druhy modliteb ke všem příležitostem, se kterými se mohl křesťan setkat nebo které patřily k jeho náboženským povinnostem (mše svatá). Také chce respektovat životní cyklus jednotlivce. V tomto bodě bývá (ne vždy) rozdíl v knížkách pro jednotlivá pohlaví – pro ženy bývá zařazena modlitba panny, nevěsty, novomanželky, těhotné ženy, vdovy. Modlitby pro muže jsou zastoupeny v modlitbách obou manželů za živnost apod. Důležitý je také moment narození a smrti nebo změny stavu, které modlitební knihy, včetně *Nebekličů*, také zohledňují.

Všechny životní události měly být včleněny do modlitby, modlitbou zpracovány, vysvětleny, přiblíženy obyčejnému a nevzdělanému člověku. Tvoří tak páteř lidského života, vysvětlují, motivují k pokání, a tím se v důsledku stávají oním „klíčem do nebe“. Speciálně struktura *Nebekličů* je důkazem, jak úzce byl život člověka spojen s náboženstvím, ať už s institucí církve, tak vlastní privátní formou zbožnosti živenou domácí modlitbou.

Než se seznámíme s jednotlivými oddíly modliteb, je užitečné zmínit, že na začátku *Nebekličů* bývá zařazena tabulka pohyblivých svátků a také seznam křesťanských svátků a světců během roku. Tabulka pohyblivých svátků uvádí pro jednotlivé roky počátek postního období, datum Velikonoc, Letnic, vidíme délku trvání liturgického mezidobí. V případě *Polovičního nebekliče* je tato tabulka určena pro celou 2. čtvrtinu 19. století, což je také dokladem dobového chápání času v delších periodách – konečně modlitební kniha byla dárkem na celý život.

První díl (tj. první kapitola) obsahuje každodenní modlitby, které sledují cyklus dne. Začíná se ranní modlitbou („*pobožná vzdychání při prvním procitnutí ze sna*“),²⁸ dále následuje modlitba při vstávání, oblékání, česání vlasů, pro začátek a konec práce, „*když hodiny bijí*“, k Panně Marii (krátká modlitba přes den), k Anděli strážnému, při klekání ráno, v poledne, večer a modlitba před jídlem. Je pravděpodobné, že lidé uměli tyto modlitby z paměti nebo se je alespoň modlili velmi

²⁶ Johann Michael Hauber (1778–1843), katolický kněz, kazatel, autor náboženské literatury a oblíbených vzdělávacích a modlitebních knih, prakticky celý svůj život působil v Mnichově. Srov. Josef HOFER – Karl RAHNER (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, Freiburg 1960, s. 29 (heslo Hauber, Johann Michael).

²⁷ Srov. Johann Michal HAUBER, *Domácí poklad bohabojné rodiny*, Praha 1860. Tento exemplář je k dispozici ve Vědecké knihovně Olomouc, pravděpodobně jako jeden z mála. Počet vydání není jasný, *Bibliografie* uvádí jako rok vydání 1863 a také řadu jiných vydání pod pozmeněným názvem a bez uvedení autora zejména jako *Úplná křesťansko-katolická modlitební kniha pro ženské pohlaví*, Hradec Králové 1863²; *Úplná modlitební kniha pro osobu ženskou*, Praha 1865⁵; *Modlitební kniha ku vzdělání katolických křesťanů obojího pohlaví*, Praha 1854 (následuje dalších osm vydání). Srov. A. PODLAHA, *Bibliografie*, s. 79–80, 123.

²⁸ Srov. *Poloviční nebeklič*, s. 1.

často, stránky bývají v této části velmi ohmatané. Modlitby jsou krátké a rytmické, navíc jsou velmi hustě proloženy modlitbami Otčenáš a Zdrávas Maria, které se cyklicky opakují. Kapitola pokračuje večerními modlitbami (zpytování svědomí, poděkování, prosba za odpuštění, předsevzetí – touha po vyvarování se všech hříchů) zakončenými modlitbou k Bohu, Panně Marii a svatým za ochranu v noci (doslova „za uchránění od hříchu v noci“).²⁹

Díl druhý (tedy druhá kapitola) obsahuje modlitby při mši svaté s důrazem na přiblížení Kristovy oběti analogicky k úkonům kněze. Tato část má taktéž viditelně používané stránky, jedná se tedy o používaného modlitebního průvodce liturgií. Za povšimnutí stojí, že úvodní modlitba je psána v ženském rodě – tedy určena ženě, ve shodě s celým záměrem knihy, i když to přímo nestojí na titulní straně. Při vstupu do kostela se má věřící pokřizovat vodou z kropenky: „*Pokropíš mne Pane zropem, a očištěna budu: / obmejž mne, a nad jiný zbělena budu.*“³⁰

Modlitby pokračují v rytmu církevních úkonů, na počátku mše svaté se začíná modlitbou vyznání hříchů. Vývoj této modlitby (postupné zkracování, zjednodušení jazyka) se zdá být dobrou analogií s vývojem modlitební knihy jako takové. Uvádíme tři varianty této modlitby, první je z *Polovičního nebeklíče*, následována *Hauberovými modlitbami* a nakonec současná podoba této modlitby.³¹ Už v druhé modlitbě je vidět posun v jazyce i spiritualitě. Hauberovy modlitební knihy jsou celkově náročnější, ne nadarmo jsou určeny vzdělaným čtenářkám. Zatímco v první, starší modlitbě věřící oslovuje výhradně Boha, Pannu Marii, případně svatě, v druhé modlitbě je zmiňováno i přítomné společenství církve v osobě kněze a hlavně v přítomných věřících. Nicméně se zdá, že modlitby ze starších *Nebekličů* byly užívanější a oblíbenější. Svědčí o tom především počet vydání *Nebekličů* i během 19. století, kterého žádná jiná modlitební kniha nedosáhla.

²⁹ Srov. *Poloviční nebeklič*, s. 20.

³⁰ Srov. Tamtéž, s. 25.

³¹ Znění modlitby vyznání hříchů z *Polovičního nebeklíče* je následující: „*O Bože, všeho smilování Pane! / Připomínám sobě na tvá otcovské lásky a milosrdenství plná slova: / že nechceš smrti hříšníka, ale aby se obrátil a živ byl. / Protož já bídna hříšnice z gruntu srdce mého k tobě se obracím, / slzavě vzdychám a žalostně želim, / že jsem kdy tvou svrchovanou dobrotu a velebnost tak nevázně hněvala. / Vyznávám před tebou, a přede všemi svatými, / Že jsem příliš hřešila, myšlením, slovem a skutkem: / má vina, má vina má největší vina! / Protož co nejpokorněji prosím blahoslavenou Pannu Marii, / svatého Michala, svatého Jana Křtitele, / svatých apoštolů Petra a Pavla, a všech svatých, / aby se za mne přimlouvali u tebe Pana Boha našeho.*“ (*Poloviční nebeklič*, s. 29–31.)

Druhý typ: „*Všemohoucí Otče! Před tebou, přede všemi Svatými, / před knězem u oltáře a před tímto shromážděním věřících, / vyznávám s lítostí, že veliká – / ach preveliká hříšnice jsem. / Proto biji se v hříšné srdce své (...) / řkouc ponížene s ním: ‚Ó Pane, buď milostiv mně / bídne hříšnici!‘*“ (Josef A. ŠRŮTEK, *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny*, Hradec Králové 1864, s. 56.)

Nakonec současná podoba modlitby: „*Vyznávám se všemohoucímu Bohu a vám všem, / že často hřeším, myšlením, slovy i skutky a nekonám, co mám konat: / je to má vina, má veliká vina. Proto prosím Matku Boží, Pannu Marii, / všechny anděle a svaté i vás, bratři a sestry, / abyste se za mě u Boha přimlouvali.*“ (Ladislav SIMAJCHL a kol., *Kancionál. Společný zpěvník českých a moravských diecézí*, Praha 1995, s. 53.)

V průběhu mše svaté, když kněz po proměňování přijímá tělo Páně, lid (žena) se modlí: „*Pane, nejsem hodná, abys všel pod střechu mou, / ale toliko rci slovem, a bude uzdravena duše má.*“ Jedná se o oblíbenou krátkou modlitbu, jejíž současná podoba zní: „*Pane, nezasloužím si, abys ke mě přišel, / ale řekni jen slovo, a má duše bude uzdravena.*“

Podobnost slov, kterými jsme spojeni s našimi předky, je až zarážející. Na druhou stranu *Poloviční nebeklič* či obecněji *Nebekliče* jsou každodenní záležitostí běžného katolíka. Modlitby jsou hluboce zakořeněny, jak je patrné z jejich dikce, která přetrvala do současnosti. Je znát, že mnohá slovní spojení (konstrukce) přijímá i Hauber. Johann Hauber se snaží o sofistikovanější formu, která ale v některých místech postrádá „ducha“. Jeho knihy jsou už kompendia na vyšší úrovni s úvody k jednotlivým pasážím, které přibližují laikům určité základy spirituality, používá hojně latinských liturgických termínů. Především jeho *Domácí poklad bohabojné rodiny* je určen vzdělanému čtenáři.

Nebekliče postupují systematicky, vysvětlují, uvádějí strukturu, přidávají komentáře. Zejména struktura mše svaté je vysvětlena podrobněji, což je jistě reziduom doby baroka, kdy to věřící, jen velmi málo vzdělaní v liturgice, potřebovali. Struktura mše svaté tedy zůstává standardní součástí *Nebekličů* i v 19. století, věřící stále potřebovali oporu při orientaci v liturgii. Když se tedy lid modlí: „*Pane, nejsem hodná, abys všel pod střechu mou, / ale toliko rci slovem, a bude uzdravena duše má,*“ následuje kratičké poučení: „*Na to pak vzbud' v sobě srdečnou žádost, sama také tělo Páně přijímat, / jestli ne skutečně, aspoň duchovně.*“³²

V každém případě účastnit se mše svaté znamená v soudobém jazyku i praxi „slyšet“ mši svatou. Důležitá je přítomnost věřících při liturgii, nikoliv jejich aktivní účast ve společenství, kterou po zásluze vyzdvihl II. vatikánský koncil i reformou liturgie.³³ *Nebekliče* obsahují i modlitby pro případ, že se věřící nemůže z nějakého důvodu dostavit na mši svatou do kostela. Zahrnují ve velké míře soukromou modlitbu, Johann Hauber dokonce uvádí celou „zástupnou“ bohoslužbu pro tento případ pod názvem *Mše domácí*, což je zkomponovaný sled modliteb k této příležitosti.³⁴

Třetí kapitolu tvoří modlitby před a po zpovědi. Zdá se, že tento oddíl *Polovičního nebekliče* byl zřídka kdy využíván, podobně jako následující a logicky navazující část modliteb před a po přijímání. O čem to vypovídá? Přestože římskokatolická církev tolik doporučuje pravidelnou zpověď (častěji než jednou ročně), věřící jsou zřejmě opačného názoru, respektive můžeme se domnívat, že ke zpovědi šel průměrný věřící opravdu jen jednou do roka. Nevypráví o tom pouze *Poloviční nebeklič* z olomouckého fondu, ale prakticky každá používaná modlitební kniha z několika desítek, do kterých bylo možné nahlédnout v jiných fondech. Po-

³² Srov. *Poloviční nebeklič*, s. 52.

³³ Viz Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium*; srov. *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha 1995, s. 125 nn.

³⁴ Srov. J. M. HAUBER, *Domácí poklad bohabojné rodiny*, s. 52–56.

užívané jsou prakticky vždy totožné oddíly – modlitby během dne, mariánské modlitby a modlitby k ostatním světcům a příležitostné modlitby.

Mezi modlitbami ke zpovědi je sice krátké poučení o podmínkách platnosti svátosti smíření (modlitební kniha hraje také roli lidového katechismu), ale lid zůstal zřejmě nepoučen o základní poučce morální teologie, kterou zde, i když se za celá staletí nezměnila, pro jistotu také uvádíme. Informuje o podmínkách platné zpovědi – jde o dokonalé zpytování svědomí, vzbuzení opravdové lítosti, vyznání hříchů a předsevzetí pro změnu.³⁵ Ke všem těmto třem podmínkám jsou připojeny modlitby a jako povzbuzení a protiváha modlitby inspirované třemi božskými ctnostmi – vírou, nadějí, láskou.³⁶

Následující části (čtvrtá až šestá kapitola) jsou v *Polovičním nebeklíči* čtenářem prakticky netknuté. Tvoří je už zmíněné modlitby při a po přijímání, modlitby k Nejsvětější svátosti a modlitby k Nejsvětější trojici. Teprve až v sedmém oddíle nastává obrat, protože *litanie ke jménu Ježíš, rozjímání nad umučením Páně* jsou v *Polovičním nebeklíči* konečně používané, a to zejména první *litanie ke jménu Ježíš*, které byly asi využívány při adoraci. Stejně tak následující rozjímání nad umučením Páně v patnácti rozjímáních, které ovšem nekorespondují s křížovou cestou, jak by se mohlo zdát, i když nalezneme některé shodné obrazy.

Prakticky nejužívanější částí *Polovičního nebeklíče* jsou modlitby k Panně Marii (osmý oddíl) spolu s „žalmy“ k Panně Marii, pravidelně užívanou částí. Jsou to komponované modlitby, které by odpovídaly soudobému názvu „pobožné vzdychání“.

Poslední čtyři oddíly (devátá až dvanáctá část) tvoří modlitby pro slavnosti během roku, modlitby k různým životním příležitostem, hodinky za mrtvé a písně. Tzv. „*modlitby na věroční slavnosti*“ se vztahují k době adventní a Vánocům, na Hromnice (neboli svátek Očišťování Panny Marie), dále jsou zde každodenní modlitby v postři, kde jsou vloženy tzv. žalmy. Nejedná se o starozákonní žalmy, ale kající modlitby tematicky odpovídající danému období. Ke každému žalmu je připojena modlitba proti jednomu ze smrtelných hříchů (modlitba proti pýše, lakomství, obžerství, smilstvu, hněvu, proti závisti a lenosti). Následují modlitby na jednotlivé liturgické svátky v roce – na Květnou neděli, Zelený čtvrtek, Velký pátek, při navštívení Božího hrobu (sobota), na Velikonoce, Nanebevstoupení Páně, Letnice, na Boží Tělo a velký oddíl patřící modlitbám k jednotlivým světcům.

V *Polovičním nebeklíči* se pozornost věnuje těmto světcům (respektive svátkům) a patřičným modlitbám: na den sv. Marka aneb na křížové dny, při procesii křížových dní, na den sv. Filipa a Jakuba, na den Nalezení sv. Kříže, na den sv. Petra a Pavla, Navštívení Panny Marie, sv. Prokopa, sv. Maří Magdalény, sv. Ja-

³⁵ Srov. *Katechismus katolické církve*, Praha 1995, s. 371 nn.

³⁶ Modlitbu k Bohu jako lásce uvádíme pro zajímavost jako příklad vřelého emocionálního vyjadřování: „*Láska / Já tebe miluji z gruntu srdce svého / a z celé duše své nade všechno, / ó láska má a Bože můj, / nejen proto, žeš ty můj stvořitel, / vykupitel a štědrý dárce, / ale že sám v sobě neskončeně dobrý, laskavý, / ano pouhá dobrota vši lásky a / milování nejhodnější Bůh jsi. / Pane, rozmnož mou lásku.*“ (*Poloviční nebeklíč*, s. 64–65.)

kuba apoštola, sv. Anny, den slavnosti Porcinkule, sv. Vavřince, Nanebevzetí Panny Marie, sv. Bartoloměje, sv. Anděla strážného, Narození Panny Marie, sv. Matouše, sv. Václava, sv. Michala archanděla, den sv. Šimona a Judy, na Všechny Svaté, sv. Martina, sv. Ondřeje, sv. Štěpána mučedníka, sv. Jana Evangelisty, sv. Vojtěcha, sv. Víta – abychom jmenovali ty nejdůležitější. Následují smíšené modlitby – zahrnuty jsou jak biblické postavy, tak novodobí světci – sv. Jan Nepomucký, sv. František z Pauli, sv. Antonín Paduánský, sv. Ignác (z Loyoly), sv. František Xaverský a konečně také litanie ke všem svatým. I na těchto modlitbách je znát duch hlubokého spirituálního ponoření.

V rámci desátého oddílu se asi nejvíce ukazuje dobový kolorit, každodennost i mentalita. Za co se lidé chtějí a potřebují nejvíce modlit? Za odvrácení bouřky i za déšť, za zmírnění hladu, za úrodu, v době moru a nemoci, při nemoci dobytka, za „osvícení“ myslí. Pak následují modlitby různých „stavů“ – modlitba panny, nevěsty, manželů za živnost, vdovy, těhotné ženy, ženy při úvodu a modlitby za nemocné.³⁷ Tato pasáž je poměrně důležitá, protože se především zde odráží, jestli se jedná o celý *Nebeklič*, nebo jiné zkrácené varianty.

Naproti tomu Johann Hauber v *Domácím pokladu bohabojné rodiny* přejímá koncept doprovázení věřícího ve všech okamžicích života a jeho modlitební kniha je ještě obsáhlejší než *Poloviční nebeklič*. Stále preferuje domácí osobní modlitbu a předkládá proto velký počet modliteb, ale jedná se o modlitební knihu pro vzdělané a informované čtenáře, která už vše detailně nevysvětluje. Je klasicky rozdělena do dvanácti částí a značná část je ještě věnována výročním slavnostem či mariánským pobožnostem.

U modlitebních knih je důležitý výběr modliteb v oblasti „modliteb pro různé příležitosti nebo stavy“. Modlitby poukazují na špatné vlastnosti člověka – pýchu, smilstvo, nestřídmost, obžerství, závist, nenávisť, pobožnůstkářství nebo pověry. U modlitebních knih je užitečné sledovat, vsunuje-li autor mezi modlitby také rozjímání nebo katechismové poučky, jaký používá jazyk, jsou-li důležité emoce, duchovní zážitek nebo třeba věcná správnost či dokonce latinské termíny, koho chce modlitební kniha oslovit. Dále je-li autorem přímo věnována některému „stavu“ (ženám, jinochům, vojákům), nebo to odhadujeme podle obsahu, či je určena oběma pohlavím – jsou tam pak skutečně obě pohlaví v modlitbách zastoupena? Modlitební knihy mívají také různý rozsah; někdy je to objemné kompendium, jindy příručka do kapsy vhodná do kostela nebo se jedná o průměrný typ vázaný v kůži, což je nejčastější vnější podoba *Nebekličů*. Je modlitební kniha knihou k modlení, nebo nepostradatelný, ale bezúčelný doplněk?³⁸

V případě *Domácího pokladu bohabojné rodiny* nechybí část s modlitbami pro ženy. Ostatně tato kapitola není vynechána nikdy, zejména pokud se jedná o modlitební knihu pro ženy. Modlitbu při volení stavu, modlitbu panny, těhotné

³⁷ O důležitosti těchto témat srov. Jean DELUMEAU, *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, Praha 1998.

³⁸ O modlitebních knihách jako artefaktu srov. J. STAŇKOVÁ, *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*, s. 139–146.

ženy, ženy při úvodu, matky a vdovy lze najít prakticky v každé modlitební knize. Další rozšíření o modlitbu světské a duchovní panny, nevěsty před sňatkem a po sňatku, modlitbu za šťastný porod najdeme jen v některých.

Některé modlitební knihy neoslovují (v některých vydáních) speciálně ani jedno pohlaví, např. barokní modlitební kniha (kontinuálně tištěná i během 19. století) *Pět červených korálů*,³⁹ nebo titul vyšel pro obě pohlaví, ale jedinou změnou je příslušný rod, modlitby se neodlišují v žádném bodě a jsou naprosto totožné. Jiné modlitební knihy jsou určeny oběma pohlavím, i když to přímo neříkají.⁴⁰

Podle Marie-Elisabeth Ducreux je rozlišování modlitebních knih pro jedno či druhé pohlaví typické pro katolické prostředí. Pro 18. století je typické vydávání stejného titulu modlitební knihy s dedikací jak pro muže, tak pro ženy, tak pro obě pohlaví. Hlavním rozdílem je přizpůsobení jazyka čtenáři (formulace rodu), nikoliv nastolení jiného typu zbožnosti. Některé modlitební knihy, především *Nebekliče* a *Pět červených korálů*, jsou vydávány ve větší míře pro ženy.⁴¹ Tak vstoupí i do 19. století.

Mezi modlitební knihy, které by bylo dobré stručně představit, patří i modlitební knihy od Jiljího Jaise, Alfonse Stelziga, Aleše Pařízka, Josefa Škody a dalších, které se vyskytovaly na tehdejší knižnímu trhu. Samozřejmě se jedná o pouhý zlomek z celkové produkce. Klíčů k výběru pro představení bylo několik, především dostupnost v některém z našich knihovních fondů, i když samozřejmě všechny možnosti nebyly vyčerpány. Dále hrála roli dedikace autora modlitební knihy některému „stavu“ (ženám, dívkám, mladým mužům) a vzájemná doporučení nebo komentáře, které na tu či onu modlitební knihu poukazovaly, zejména v *Časopise katolického duchovenstva* nebo v modlitebních knihách navzájem. V některých případech byla důležitá i publicita autora.

---

³⁹ Srov. *Pět červených korálů... pro obě pohlaví*, Litomyšl 1817; *Pět červených korálů... pro osobu ženskou*, Jindřichův Hradec 1849. *Bibliografie* zaznamenávají vydání pod názvem *Patro červených korálů... pro osobu ženskou*, Jindřichův Hradec 1826 (další vydání 1830, 1833, 1836).

⁴⁰ Jde o modlitební knihy Aleše Pařízka a Jiljího Jaise.

⁴¹ Srov. Marie-Elisabeth DUCREUX, *Männerbücher und Frauenbücher. Bücher für Männer und für Frauen. Überlegungen zur Andachtsliteratur des 18. Jahrhunderts in Böhmen*, in: Edith SAUER (Hg.), *Die Religion der Geschlechter. Historische Aspekte religiöser Mentalität*, Wien 1995 (= L'homme), s. 156.

Jiljí Jais – návod na dobré křesťanství⁴²

Benediktin Ägidius Jais, v Čechách známý jako Jiljí Jais,⁴³ působil na přelomu 18. a 19. století v Salzburku a jeho okolí na významných církevních postech, ale zůstal stále ve styku s běžnou pastoračí. Ať už jako rektor univerzity, nebo jako duchovní pastýř chápal svou práci jako poslání pomáhat a vést své „ovečky“ ke spáse nejen udílením svátostí, ale i osobními rozhovory. Žil a psal jako osvícenský kněz, kladl důraz na osobní zbožnost, a proto také na svátost smíření. Byl vyhledávaným zpovědníkem a osobně pokládal své poslání zpovědníka za nejdůležitější. Nic neponechával náhodě a zcela v duchu osvícenských pastoračních příruček si o své farnosti vedl „knihu duší“, jakési „svědomí farnosti“, seznam farníků s reflexí jejich vzájemných vztahů.⁴⁴ Jeho modlitební kniha proto odpovídá potřebám věřících konce 18. století. Jiljí Jais čerpá jako snad nikdo jiný přímo ze své čtyřicetileté zkušenosti zpovědníka, kněze a duchovního rádce. Kniha obsahuje nejen modlitby, ale i výchovná a morální poučení a dalo by se říci i povzbuzení, která otevírají některé kapitoly. Jazyk je duchovní, ale svěží a stručný. Používá krátké věty a krátké myšlenky. Přestože považuje za důležité upozorňovat na chyby a hříchy, formuluje pozitivně a povzbudivě tak, jako by v jeho očích každá životní situace měla řešení v důvěrné modlitbě k Bohu, v odevzdání se a naději, že i špatné vlastnosti a objektivní viny člověka mohou být uzdraveny.

Modlitební kniha *Dobré símě v dobrou zemi* vyšla nejméně jedenáctkrát německy, po roce 1800 také česky⁴⁵ a je jednou ze svébytných modlitebních knih, která sice dodržuje základní strukturu (začíná modlitbami během dne a končí písněmi a lidovými lékařskými radami),⁴⁶ ale je doplněna zcela konkrétními radami jak se modlit, pracovat, žít v rodině i mezi ostatními lidmi. K tomu přidává autor výběr různých doporučení (každé má délku asi jedné věty), která tvoří soubory přibližně o třiceti položkách. Tento stručný společenský katechismus je vybrán ze známých výroků evangelíí a listů apoštolů. Modlitební kniha je psána v mužském rodě (což je obvyklé pro modlitební knihy pro obě pohlaví), ale autor ji skutečně

⁴² Modlitební knihy Jiljího Jaise a Aleše Pařízka byly představeny také v samostatné doplněné studii. Srov. Zuzana ČEVELOVÁ, *Dobré símě v dobrou zemi. Aleš Pařízek, Jiljí Jais a jejich modlitební knihy z počátku 19. století*, Historie – Otázky – Problémy 1, 2009, č. 2.

⁴³ Jiljí Jais (Ägidius Jais) (1750–1822), benediktin, na kněze vysvěcen 1776, působil jako gymnasiální profesor v Salzburku, poté jako novicmistr, jako profesor pastorální a morální teologie a také jako rektor na univerzitě v Salzburku. Proslavil se hlavně důležitými průkopnickými pracemi z oblasti pastorální teologie – *Bemerkungen über die Seelsorge* a *Das wichtigste für Eltern, Lehrer und Seelsorger* (1786), která je významná kvůli osvícenské sexuální pedagogice pro učitele, již zde nastínil. Srov. J. HOFER – K. RAHNER (Hg.), *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, s. 858 (heslo Jais, Ägidius).

⁴⁴ Jiljí Jais jako zajímavá osobnost doby osvícenství, zpovědník a duchovní pastýř srov. Elizabeth STELZHAMMER, *Der Seelsorger als Volksaufklärer. Zur gesellschaftlichen Funktion von Religion und Seelsorge in deutscher Volksaufklärung am Beispiel Aegedius Jais (1750–1822)*, Wien 2001 (Diplomarbeit).

⁴⁵ Srov. Jiljí JAIS, *Dobré símě v dobrou zemi*, Praha 1813, s. 5 (předmluva).

⁴⁶ Srov. Tamtéž, (obsah).

věnoval oběma pohlavím a také k oběma pohlavím přistupuje stejně. Najdou se sice určitá genderová specifika – se ženami je spojována cudnost jako nejdůležitější vlastnost, s muži bohužel riziko alkoholismu a hráčství.⁴⁷ Ale v pocitu zodpovědnosti (či viny, chceme-li) a povinnosti pokání a nápravy hříchů jsou si obě pohlaví rovna, a tak k nim i autor přistupuje.

Podobně jako v *Nebekličích* rozvíjí autor jednotlivé modlitby velmi citlivě. Jiljí Jais je, spolu se svým českým překladatelem Josefem Rautenkrancem, precizní v postihnutí lidské psychiky a jejích specifických temných zákoutí. Ve schopnosti přesně označit různé rizikové chování, vlastnosti, uvažování, problémy lidských vztahů i mezi nejbližšími autor dokonce *Nebekliče* předčil. Modlitby jsou často koncipovány takovým způsobem, aby takticky upozorňovaly na skryté špatné vlastnosti či skutky, které nemají být nikdy úmyslně zanedbány ani přehlédnuty. V tomto aspektu je modlitební kniha pastoraisty Jiljího Jaise nedostihná. Na tuto tendenci upozorňovat na lidské slabosti a hříchy v modlitbách tak, aby je věřící neustále promýšlel, přiznával se k nim a denně prosil Boha za odpuštění, upozornila také Marie-Elisabeth Ducreux ve své studii o barokních modlitebních knihách. Prakticky všechny modlitební knihy, které autorka zmiňuje, se tiskly po celé 19. století.⁴⁸

Aleš Pařízek – katecheta učí lid

Další zajímavou modlitební knihu napsal a ve 20. letech 19. století vydal Aleš Pařízek,⁴⁹ ředitel hlavní vzorné (normální) školy na Malé Straně v Praze a zakladatel katechetiky u nás. Jeho předchozí pokus sestavit stručnou modlitební knihu pro ženy a pro muže *Jádro křesťanské pobožnosti* nebyl ničím výjimečný. Modlitební knihy byly příliš stručné, neobsahovaly žádné specifické modlitby pro muže nebo ženy a zcela se shodovaly nejen názvem a počtem stran, ale i umístěním modliteb na stránce. Jediným rozdílem bylo rozlišení jazyka dle ženského a mužského rodu.⁵⁰

⁴⁷ Modlitby pro muže a pro dívky na tyto problémy poukazují. Srov. Jiljí JAIS, *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 253–260 (*Modlitba ctnostného mládence*).

⁴⁸ Marie-Elisabeth Ducreux připisuje zmiňovanou vlastnost zejména Kochemovým *Nebekličům*, mezi další autorkou zmiňované modlitební knihy patří *Pět červených korálů* či modlitby svaté Gertrudy a Mechtildy (k tomu viz dále). Srov. M.-E. DUCREUX, *Männerbücher und Frauenbücher*, s. 153–165.

⁴⁹ Aleš Vincenc Pařízek (1748–1822), osvícenský kněz a pedagog, ovlivněný reformátorem tehdejšího školství Ferdinandem Kindermannem. Důležité jsou jeho práce z oblasti pedagogiky, katechetiky a homiletiky, ovlivnil nejednu kněžskou generaci (vyučoval katechetice). Srov. *Ottův slovník naučný XIX*, s. 229. Více ve vztahu k výuce katechismu Zuzana ČEVELOVÁ, *Výuka katechismu v 1. polovině 19. století*, in: Martina HALÍŘOVÁ (ed.), *Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29. – 30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*, Pardubice 2008, s. 75–79.

⁵⁰ Srov. Aleš PAŘÍZEK, *Jádro křesťanské pobožnosti k každodennímu užívání pro katolické křesťany, na větším díle z nejlepších modlitěných knih vybrané od Aleše Pařízka pro osobu ženskou*, Praha

Další modlitební kniha *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské* je o poznání zajímavější.⁵¹ Už první pohled na seznam modliteb napovídá, že *Katolické rozjímání* je specificky ženská modlitební kniha víc než kterákoliv jiná. Mnohem větší prostor dává modlitbám pro ženy a podobně jako Jiljí Jais představuje žádoucí ženské ctnosti a očekávané vlastnosti, tentokrát v heslech, tj. přímo v názvech modliteb, které jsou ranními rozjímáními. Sleduje život ženy od chvíle, kdy za sebe jako dívka přebírá zodpovědnost – modlí se sama. Pak může přemýšlet o postavení ženy, o svém stavu a jeho povinnostech, pracovitosti, využívání času, starosti o zdraví a krásu, o zbožnosti i pobožnůstkařství či o zachovávání dobré pověsti ženského pohlaví. Dívky mají přemýšlet hlavně o zbožnosti, čistotě a utvářet si správné představy o manželství. Vdané ženy, jejichž představy už dávno nahradila realita, se modlí za vytrvání v povinnostech svého stavu, za manžela a jeho pochopení. Doporučení pro kněze či kázání z tohoto období často zdůrazňují, že manželství je náročnou záležitostí, kde se má počítat s utrpením – katolická církev v tomto smyslu upozorňuje na skutečné motivy sňatku. Aleš Pařízek vzal tento aspekt v potaz a povzbuzuje ženy modlitbou s názvem *V trpkostech stavu manželského*, která stojí hned vedle modlitby za manžela.⁵² Reflexe tohoto typu (možnost nešťastného manželství) se v modlitebních knihách vyskytuje zřídka. Specialitou Pařízkova *Katolického rozjímání a modliteb pro ženské* je velkorosý prostor věnovaný všem těmto „ženským“ modlitbám na úkor běžné struktury. Tradičním modlitbám během dne, během mše svaté, modlitbám k Panně Marii je dán minimální prostor, modlitby ke svatým patronům chybějí úplně. Podobně jako Jiljí Jais chce Aleš Pařízek ukázat nejen, jak se má žena modlit, ale i jak má žít. Jeho modlitební či spíše výchovná kniha je v každém případě zcela ojedinělým zástupcem tohoto typu literatury reprezentující domácí prostředí, i když Aleš Pařízek komunikoval po celý svůj život převážně německy.

Karel z Eckartshausenu – import osvícenství

Zajímavým reprezentantem překladové literatury je vedle autorů Johanna Haubera, Jiljího Jaise a Martina z Kochemu rozsahem drobná modlitební kniha *Bůh jest nejčistší láska*⁵³ od Karla z Eckartshausenu, osvícence a literáta.⁵⁴ Už na

---

1812. Varianta pro muže Týž, *Jádro křesťanské pobožnosti k každodennímu užívání pro katolické křesťany, na větším díle z nejlepších modlitvic knih vybrané od Aleše Pařízka pro osobu mužskou*, Praha 1812. Obě mají pouhých 118 stran.

⁵¹ Srov. Aleš PAŘÍZEK, *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*, Praha 1822. *Bibliografie Pařízkovy modlitební knihy* nezmiňuje, až na modlitební knihu pro děti Aleš PAŘÍZEK, *Modlitby pro děti*, [Klatovy 1783, Praha 1811², Praha 1833³], s. 124.

⁵² Srov. Týž, *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*, s. 267.

⁵³ Srov. Karel z ECKARTSHAUSENU, *Bůh jest nejčistší láska*, Jindřichův Hradec b. d. (1. pol. 19. století).

⁵⁴ Karl z Eckartshausenu (Karl von Eckartshausen) (1752–1803), osvícenský filosof, básník a mystik. Jeho práce o theosofii, kabale, náboženství či křesťanském osvícenství byly překládány a čteny po

první pohled jsou zřejmé značné rozdíly v koncepci jeho modlitební knihy v porovnání s klasickou strukturou modlitební knihy tzv. barokního typu. Struktura je velmi zjednodušená, začíná se sice ranní modlitbou, pak ale jako by autor koncentroval všechny náboženské úkony (jindy rozdělené do kapitol – tedy jakoby do celého roku) do jediné kapitoly – jediného dne. Jako by to byl výsek jednoho svátečního dne, např. o Velikonocích nebo některého z hlavních svátků. Věřící absolvuje zpověď, přijímání, je přítomný na mši svaté, modlí se při kázání a pomodlí se také za své přátele a dobrodince. Domů z kostela se vrací přes hřbitov a vzpomene na své blízké zemřelé. Když se odpoledne chýlí k večeru, nastává znovu čas modlitby, rodiče se modlí za své děti, manželé za sebe navzájem. I osvícenský racionalismus připouští respekt k přírodním živlům, to je zřejmě důvod, proč nechybí modlitba pro případ bouřky. K večeru patří ještě rozjímání o smrti a závěrečná večerní modlitba. Tím se uzavírá den v životě katolického křesťana a také první část modlitební knihy.

Osvícenskému duchu odpovídá jedno výraznější zacílení teologického tématu modliteb autora na rozjímání o Bohu. Čtenář rozjímá o Bohu Stvořiteli a jeho vlastnostech, o jménu Pána Ježíše a také rozjímá o Boží lásce k člověku. Toto téma se odráží i v celém názvu knihy – *Bůh jest nejčistší láska*. Jindy rozvinuté mariánské modlitby jsou minimalizovány prakticky jen na loretánskou litanii, podobně je to i s modlitbami ke svatým. Závěr tvoří několik písní.

Celá koncepce se vyznačuje střídmostí a jednoznačně chce být jednoduchá, praktická, prostá všech rozvětvených témat. Ve srovnání s květnatou skladbou modlitebních knih Martina z Kochemu je velmi stručná a téměř bezvýhradně dodržuje schéma – jedno téma rovná se jedna modlitba. Kde jsou v Kochemově díle celé kapitoly, je u Karla z Eckartshausenu modlitba jediná. Stručný přístup této modlitební knihy si ale rozhodně našel svůj okruh čtenářů.⁵⁵

Modlitební kniha je určena oběma pohlavím, aniž by to ovšem autor považoval za nutné výslovně uvádět v záhlaví knihy. Zajímavostí zůstávají dvě drobnosti. Především dvě modlitby položené vedle sebe – modlitba manželky a modlitba manžela, což není zcela obvyklé. V ostatních modlitebních knihách se manželé modlí společně nebo se modlí jen manželka a podle pohlaví jsou modlitby rozdělené jen pro svobodné – např. v *Nebekličích* nebo v knize *Dobré símě v dobrou zemi*.

---

celé Evropě, podobně jako jeho literární práce. Modlitební kniha *Bůh je nejčistší láska* vyšla pod názvem *Gott ist die reinste Liebe* v Mnichově roku 1791. Srov. URL: <http://www.xs4all.nl/~bph/c/p/h/bel_16.html> [cit. 17. února 2009].

⁵⁵ Modlitební kniha *Bůh je nejčistší láska* od Karla z Eckartshausenu vyšla mnohokrát nejen v Bavorsku, ale hned několikrát i v Čechách, např. vydání z Jindřichova Hradce b. d., druhé opravené vydání (přeložil František Tomsa) z Hradce Králové 1821. Srov. J. JEDLIČKA, *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*, s. 187.

Vlivy z východních Čech

Modlitební knihy se po Čechách a Moravě šířily z několika ohnisek. Jedním z nich byly i východní Čechy, např. Hradec Králové, Litomyšl, Kutná Hora nebo Koclířov, podle toho, jestli uvažujeme o nakladatelích, nebo autorech. Kazatel a kněz v Kutné Hoře Josef Škoda napsal modlitební knihu pro blíže nespecifikovaný okruh katolických dívek, kterým poskytoval své duchovní vedení.⁵⁶ Jde o jednu z mála modlitebních knih, která vzniká jako odpověď na specifickou situaci v jedné farnosti, respektive kolem jedné konkrétní kněžské osobnosti. Josef Škoda si pravděpodobně nedělal ambice oslovit zásadně širší okruh čtenářek, než na který sám působil. Jeho modlitební – také by se dalo říci výchovná – příručka byla vydána tzv. „pro vnitřní potřebu“, ovšem tištěná verze původně soukromých pastoračních poznámek je pozdvihla na úroveň literatury.

Panna ve své důstojnosti od Josefa Škody není modlitební knihou v pravém slova smyslu, ale drobný výchovný spis kombinovaný s modlitbami. Modlitby, pokud jsou obsaženy, mají charakter krátkého stručného rozjímání nad předchozím tématem. Celá kniha je rozdělena do třinácti kapitol, ve kterých čtenářky rozjímají nad zbožností, vhodném dívčím vzděláváním či oděvu, o vhodných ženských vlastnostech (pracovitosti, dobročinnosti, střídmosti, čistotě apod.), na závěr také o „volení stavu“, typickém tématu snad všech modlitebních a výchovných knih. Autor vlastně předkládá stručné shrnutí představ, jak by měla vypadat a jednat katolická dívka 1. poloviny 19. století v prostředí malého města. Ke všeobecným požadavkům přináší konkrétní rady, jak se chovat, kdy se modlit a kdy pracovat, kam chodit, koho navštěvovat, čeho se vyvarovat. Knihu Josefa Škody můžeme považovat za jakýsi přírůbek běžné modlitební knihy, se kterou autor vlastně počítá, že ji dívky doma mají a používají. *Panna ve své důstojnosti* je shrnutím rad, které autor dívkám předával osobně a zažíval, jak sám přiznává, nejedno příkoří kvůli svým pastoračním snahám.⁵⁷

O několik let dříve napsala svoji modlitební knihu *Křestanka vzývající Boha*⁵⁸ také Magdalena Dobromila Rettigová.⁵⁹ S Josefem Škodou ji spojuje společný zájem – dobře vychovat alespoň mladé dívky ze svého okolí, na které má

⁵⁶ Srov. Josef ŠKODA, *Panna ve své důstojnosti čili pravidla života nábožné panny*, Praha 1840. *Bibliografie* modlitební knihu Josefa Škody neuvádí.

⁵⁷ Srov. Tamtéž, s. 11.

⁵⁸ Srov. M. D. RETTIGOVÁ, *Křestanka vzývající Boha aneb Kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské*, Hradec Králové 1827 (1840²). Informace o vydání viz A. PODLAHA, *Bibliografie*, s. 123.

⁵⁹ Magdalena Dobromila Rettigová (1785–1845), česká spisovatelka, autorka známých kuchařských knih *Domáci kuchařka*; *Kafíčko a vše, co je sladkého*; *Mladá hospodyňka v domácnosti*, vydávaných od dvacátých let 19. století. Propagovala češtinu a výchovně působila na svobodné dívky ve všech městech, kde s manželem Janem Rettigem žili, především v Ústí nad Orlicí, Rychnově nad Kněžnou a nakonec v Litomyšli. Psala také povídky a básně, které publikovala v soudobých českých periodících, zaznamenána je i její modlitební kniha pod názvem *Modlitby katolické pro nábožné pohlaví ženské* (1827). Srov. *Ottův slovník naučný XXI*, Praha 1904, s. 609–610.

vliv; ať už v Ústí nad Orlicí, nebo v Litomyšli. Magdalena Dobromila Rettigová není tak docela autorkou této modlitební knihy, jako spíše překladatelkou s vlastní invencí. Inspirovala se v německých modlitebních knihách, vybrané modlitby přeložila a doplnila vlastními. Rozsahem spíše menší modlitební kniha dodržuje známou strukturu – ranní a večerní modlitby, modlitby pro doprovod liturgie (mše svatě), modlitby ke zpovědi a přijímání, k různým příležitostem, za duše v očistci a za zemřelé. Nechybí část věnovaná Panně Marii a svatým (výběr je charakteristický – Jan Nepomucký, sv. Václav, sv. Anna, sv. Marie Magdaléna). Autorka zařadila i všeobecnou modlitbu ke sv. patronce – každá čtenářka si doplní patřičné jméno podle vlastní potřeby. Specificky ženské modlitby zastupuje rozjímání nad povoláním ženy, modlitba křesťanské hospodyně, křesťanské matky a křesťanské panny. Příjemně plynoucí čeština i zajímavá zamyšlení a souvislosti prozrazují přínos Magdaleny Dobromily Rettigové jako autorky, nejen jako překladatelky.⁶⁰ Její modlitební kniha nicméně patří k margináliím, které měly pravděpodobně vliv jen v bezprostředním okolí, s rozšířením např. *Nebekličů* se nedá srovnávat. Nicméně jedná se o modlitební knihu, která reaguje na potřeby vyrůstající z aktuální situace, a za povšimnutí jistě stojí, že se jedná o jeden z mála případů, kdy je autorkou modlitební knihy žena (dokonce manželka a matka), a nikoli kněz.

Zajímavým příkladem modlitební knihy, která už je produktem 19. století, je *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*.⁶¹ Autorem je koclířovský farář Jan Alois Dreml, který pravděpodobně jako první u nás začal propagovat úctu k této světici.⁶² Struktura modlitební knihy je naprosto odlišná právě svým zaměřením na jedinečné téma – úctu ke světici sv. Filoméne.⁶³ Na začátku najdeme její stručný životopis a příběh nalezení ostatků (1802). Důležitou částí knihy jsou příběhy zázraků, které se udály na její přímluvu jak v Itálii, tak

⁶⁰ Jako příklad uvádím jednu z unikátních úvah nad relativností lidského života (ve formě modlitby), čtenářka si na volná místa doplní patřičně letopočty sama. Srov. M. D. RETTIGOVÁ, *Křesťanka vzývající Boha*, s. 12: „Modlitba, kterou se denně modliti máme: / Pane, co jest život člověka, a co jsou léta jeho? / Uplynou co potůček zeleným křovím, / a mizejí co bublinka, aniž památky po nich více... / Po (tu se jmenují léta) ty ses otočila hmotná koule světa! / Okolo lesknoucího se slunce, co cítím, že jsem o Pane! / Co jsem byla, než jsi mne z hluboké noci / do živobytí tohoto povolati ráčil? – / Co jsem před ... byla? Co po...letech budu?“

⁶¹ Srov. Jan Alois DREML, *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*, Praha 1874 (1875⁵). *Bibliografie* tuto modlitební knihu neuvádějí.

⁶² Jan Alois Dreml (1821–1875), katolický kněz, autor a překladatel náboženské literatury, vysvěcen 1851, působil ve východních Čechách; nejprve v Koclířově, pak byl děkanem ve Sloupnici u Litomyšle. Překládal i tzv. berlinky, modlitební knihy Ignáce Alfonse Stelziga, zaznamenána je i modlitební kniha *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena* (celkem šest vydání, poslední údajně 1888), která je přepracovaným překladem. Srov. Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bohovědný III*, Praha 1926, s. 607.

⁶³ Svatá Filoména (dobově Filuména) patří mezi mučednice raného křesťanství, žila ve 2. nebo 3. století a zemřela, když jí bylo asi čtrnáct let, na následky mučení nařizené císařem Diokleciánem. Její ostatky byly nalezeny v římských katakombách svaté Priscilly v roce 1802, a pak přeneseny do kostela v Mugnanu u Neapole, úcta k ní se zásadně rozvinula během 19. století. Podrobný životopis je součástí modlitební knihy Aloise Dremla. Srov. Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bohovědný IV*, Praha 1930, s. 123 (heslo Filomena).

také v Čechách. Přínosem této knihy je právě snaha Jana Aloise Dremla zasadit zbožnost do domácího prostředí a přiblížit čtenářkám. Dosáhl toho sbíráním a představením zázraků, které se na přímlovu světice udály už v českém prostředí, převážně ve východních Čechách. Sv. Filoména je prezentována jako patronka porodu, ochránkyně dětí, přímlovkyně v zoufalých situacích, uzdravuje vrozené vady i následky úrazů. Pro Itálii jsou popsány i zázraky vzkříšení mrtvých novorozenců i dospělých. Sv. Filoména navíc zemřela jako mladá dívka-panna, proto je její uctívání i ve východních Čechách úzce propojeno s očekávanou zbožností svobodných dívek, a tato spiritualita je určena především jim.

Druhou část knihy tvoří vlastní pobožnosti – devítidenní pobožnost ke sv. Filoméně, dále obvyklý sled modliteb ranních, večerních, během týdne, před a po zpovědi, před a po přijímání a dokonce znova odpustkové modlitby. Úcta ke sv. Filoméně jako taková nebyla samozřejmě nijak genderově vyhraněna, do Koclířova putovala procesí, kterých se účastnili věřící bez rozdílu pohlaví.⁶⁴ Tato modlitební kniha je zároveň příručkou poutníka za sv. Filoménou, odpovídají tomu např. modlitby před oltářem světice či písně. Ovšem vzhledem k tomu, že se sv. Filoména řadí ke světicím-pannám, vyvíjela se tato specifická úcta se zaměřením na svobodné. Proto i modlitby k různým příležitostem zahrnují *modlitbu panice neb panny* a také návod k zaslíbení panenství na určitý čas Bohu.⁶⁵

Jazyk spolu s obsahem této modlitební knihy velmi příjemně plyne a vtahuje čtenáře přímo do dění koclířovské farnosti kolem poloviny 19. století. Přináší zajímavé poznatky ke každodennosti farní správy, pastoraci, zbožnosti, modlitbě. Svým vznikem a zaměřením se na určitou oblast je výjimečná a doplňuje obraz zbožnosti, který poznáváme díky osvědčeným modlitebním knihám, zejména *Nebekličům*.

Ignác Alfons Stelzig – výchova pro všechny stavy

Misionář Ignác Alfons Stelzig je autorem hned několika misijních modlitebních knih, což jsou modlitební knihy poněkud jiného typu. Jejich hlavním účelem bylo sumarizovat katechetická témata, která se probírala při lidových misiích, a potom k nim poskytnout také základní modlitby.

Vnitřní misie (tj. misie v již křesťanských zemích) byly jednou z forem rekatolizace. Kolem poloviny 18. století začali jezuité prosazovat nový druh misí, tzv. kající misie, později (během 19. století) nazývané lidové. Šlo o speciální druh pastorace, protože do již existujících far s duchovními pastýři přicházeli po předchozím ohlášení na několik dnů až týdnů jezuité, aby kázali, katechizovali, absolvovali s věřícími duchovní cvičení. Na závěr přistupovali věřící ke zpovědi a přijímání. Přes počáteční nedůvěru ze strany vrchnosti i episkopátu byly misie oblíbené

⁶⁴ Srov. Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bohovědný IV*, s. 127–128.

⁶⁵ Srov. Tamtéž, s. 389–393.

a jako již osvědčený způsob pastorační práce – po určité odmlce v době josefínských reforem – i do druhé poloviny 19. století, kdy se k jezuitům přidali také redemptoristé (dodnes můžeme u některých kostelů najít misijní kříže z 19. století). Těžiště misí spočívalo ve svátosti smíření. Díky tomu, že věřící měli možnost vyzpovídat se cizímu knězi, došlo k řadě nečekaných obrátců, o čemž svědčí relace misionářů.⁶⁶

Stelzigovy misijní knihy vznikly jako „upomínka na sv. misii“ – to znamená, že jejich účelem je připomínat jejich průběh, opakovat probraná témata, vést k modlitbě a přijímání svátostí. Jeho misijní modlitební knihy nejsou jediné, se kterými se mohl setkat věřící v Čechách během 19. století.⁶⁷ Navíc misie byly vítanou příležitostí, jak (při zpovědi) zjistit, jakou literaturu mají věřící doma. Redemptoristé dokonce vyměňovali vadné modlitební knihy (především tzv. berlínky ve starších vydáních) za schválené.⁶⁸ Situace na trhu s touto literaturou byla velmi nepřehledná, zdaleka ne všechny knihy měly církevní schválení. Zdaleka ne každý titul byl kvalitní a ještě ve 2. polovině 19. století mohly být modlitební knihy plné po-
věr.

To naštěstí neplatí o misijních knihách zkušeného Alfonse Stelziga. Napsal modlitební knihy pro dívky, mladé muže a ženy,⁶⁹ což odpovídá tehdejšímu způsobu vedení lidových misí, tzn. vyučování po stavech (odděleně muži a ženy, svobodní a ženatí).⁷⁰ Stelzigovy misijní knihy rozdělují rozjímání na třicet jedna dní – třicet jedna zastavení nad katolickou věroukou a morálkou. V druhé části knihy přidává autor modlitby, které jsou v podstatě seřazeny podle osvědčeného klíče – začíná se ranní modlitbou, pokračuje se např. modlitbami ke třem Božským osobám, Panně Marii, modlitbou večerní, pak následují modlitby doprovázející mši svatou, zpověď a přijímání. Svůj ohlas zde nachází i úcta k srdci Ježíšovu (typická

⁶⁶ Srov. Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve II*, Olomouc 2003, s. 460–472. K dějinám v 19. století blíže František Xaver KRYŠTŮFEK, *Dějiny církve katolické II*, Praha 1899, s. 96–100.

⁶⁷ Další modlitební knihy jsou recenzovány a tím i podporovány v ČKD, srov. František HAŠEK, *Katolická misionářská knížka*, ČKD, 1887, č. 4, s. 505–506 (recenze).

⁶⁸ Srov. F. S., *Katolické modlitební knížky z Berlína*, ČKD, 1860, č. 2, s. 145.

⁶⁹ Srov. Ignác Alfons STELZIG, *Úvahy pro křesťanské manželky. Upomínka na svatou misii*, Vídeň 1865³ (přeložil Alois Dreml). *Bibliografie* zaznamenává pouze dvě předchozí vydání (Vídeň 1854 a 1855); Ignác Alfons STELZIG, *Úvahy pro křesťanské jinochy. Upomínka na svatou misii*, Vídeň 1858³ (přeložil také Alois Dreml). Některé z předchozích vydání zaznamenává *Bibliografie* jako *Úvahy pro jinochy. Třicet a jedno rozjímání s přidavkem potřebnějších modliteb s písní*, Praha 1853 (upravil František Srdínko). V každém případě můžeme počítat s nejméně třemi vydáními, ať už v Čechách, nebo ve Vídni; Ignác Alfons STELZIG, *Rozjímání pro panny. S přidavkem potřebnějších modliteb a písní*, Praha 1854 (přeložil František Srdínko). *Bibliografie* uvádí další dvě vydání (Praha 1879, 1889) a také souběžné vydání pod názvem Ignác Alfons STELZIG, *Úvahy pro křesťanské panny. Upomínka na svatou misii*, Vídeň 1854 (další vydání 1855², 1858³; přeložil Alois Dreml). Tedy celkem jde nejméně o šest vydání. Informace o vydáních viz A. PODLAHA, *Bibliografie*, s. 121–122.

⁷⁰ Více o misích, doporučené délce (devět, dvanáct i dvacet dní) a radách pro kněze srov. Antonín HOFFMANN, *Misie světského kněžstva. Příspěvek k oslavě Spasitelově na sklonku století*, ČKD, 1900, č. 1, s. 40–47a č. 2, 107–114.

pro 19. století), modlitby ke svatým (sv. Anně, sv. Josefovi, sv. Bernardovi v modlitební knize pro manželky, sv. Aloisovi z Gonzagy pro mladé muže).

První část knihy má připomenout některé důležité momenty katolické věrouky a morálky či přinést určitá obecná doporučení pro sociální soužití. V tomto bodě se přístup Ignáce Stelziga podobá např. přístupu Jiljího Jaise. V první části rozjímají katolické manželky nad specifickými záležitostmi či úkoly, které jsou chápány jako pro ně typické – nad povinnostmi hospodyně, starostí o čeleď, péčí o děti, ctnostmi domácí paní a nad povinnostmi manželky. Vdané ženy jsou chápány jako „sloupy domácnosti“, proto je důležitý příklad, který dávají ostatním (úvaha nad dobrým a pohoršlivým příkladem). Ignác Alfons Stelzig upozorňuje také přímo na nežádoucí vlastnost žen, kterou by bylo vhodné eliminovat – pomluvy (rozjímání o pomluvách).⁷¹

V *Úvahách pro jinochy* se setkáváme s podobným sledem modliteb v druhé části, nicméně přídatky v podobě modliteb ke sv. Aloisovi z Gonzagy a proti sedmi smrtelným hříchům, kterými se *Úvahy pro jinochy* odlišují, svědčí o tom, že modlitby nejsou vybírány paušálně, ale snaží se respektovat určité pohlaví. Uctívání sv. Aloise Gonzagy je ostatně jednou z typických spiritualit, které se rozvíjely během 19. století.⁷² Alois Gonzaga je chápán jako vzor mladické nevinnosti a zbožnosti – zvláště pro muže. Svůj odraz toto téma nachází i v dalších specializovaných modlitebních knihách.⁷³ Jaká jsou úskalí života mladých mužů podle Ignáce Aloise Stelziga dle témat jeho rozjímání? Mladická povyražení, sklon k nezodpovědnosti (o lehkomyšlnosti a rozpustilosti), alkoholismus, sexuální nezdrženlivost – to jsou problémy spojované s muži, a nejen u Ignáce Stelziga. Na podobné problémy upozorňuje ve své modlitební knize i Jiljí Jais nebo Adolf de Doss, autor jiné výchovné knihy pro mladé muže.⁷⁴ Úvahy o příležitostech k hříchům, uzavírání známostí apod. se vyskytují také, samozřejmě vedle „klasických“ teologických témat. Výrazným prvkem jsou u Ignáce Stelziga rozjímání o účincích pokání a svátosti smíření, protože vykonání zpovědi bylo považováno za centrální bod kajících misí. Naproti tomu modlitební kniha domácí produkce *Poklad svatováclavský. Modlitby jinocha studujícího*⁷⁵ se nevyznačuje ničím obzvláště výrazným. Kromě krátkých (a vcelku výstižných) morálních poučení před jednotlivými modlitbami sleduje tato modlitební kniha pro studenty středních škol klasickou strukturu.

⁷¹ Srov. I. A. STELZIG, *Úvahy pro křesťanské manželky*, s. 508–511 (obsah).

⁷² Alois Gonzaga (Aloysius z Gonzagy) (1568–1591), jezuita, patron studující mládeže (1605 blahoslaven, 1726 prohlášen za svatého). Srov. Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bohovědný I*, Praha 1912, s. 318–319 (heslo Alois (Aloysius)).

⁷³ Jan KRBEČ, *Nevinný svatý mládenec Aloysius Gonzaga, patron čistých srdcí*, Olomouc 1896⁹. *Bibliografie* publikací překvapivě neuvádí.

⁷⁴ Srov. Adolf de DOSS, *Myšlenky a rady katolickým křesťanům, zvláště jinochům, na uváženou*, Brno 1886 (přeložil Tomáš Korec). *Bibliografie* publikací uvádí s rokem vydání 1887, pravděpodobně se nejedná o další vydání (srov. A. PODLAHA, *Bibliografie*, s. 121).

⁷⁵ Srov. Václav Antonín MUŽÍK, *Poklad svatováclavský. Modlitby jinocha studujícího*, Praha 1881³. *Bibliografie* uvádí ještě celkem čtyři vydání (Praha 1876, 1878, 1881, 1898).

V podobném duchu jako *Úvahy pro manželky* nebo *Úvahy pro jinochy* jsou koncipována také *Rozjímání pro panny* od Alfonse Stelziga. Typickým tématem rozjímání pro svobodné ženy je otázka panenství, tedy na jedné straně zachování panenství před svatbou, na druhé straně volba panenství na celý život. Panenství je stále chápáno jako větší hodnota než manželství a setkáváme se s ním i v jiných modlitebních a výchovných knihách. I některá další témata jsou typická v literatuře pro dívky – zaměření se na různorodé formy zbožnosti, typické ženské vlastnosti, respektive vlastnosti budoucí hospodyně, matky a manželky (navzdory protěžování trvalého panenského stavu), tzv. povinnosti stavu, které jsou předkládány hlavně ženám. Často se předkládají také různé ženské vzory k uctívání – kromě Panny Marie opět sv. Filoména.

Kromě zmiňovaných modlitebních knih můžeme doplnit např. ještě titul *Kristus a panna*⁷⁶ – další reprezentant modlitebních knih určených přímo dívkám. Autor Angelus Lubojacký⁷⁷ zvolil zajímavý literární způsob – rozjímání nad potřebnými tématy jsou prokládána modlitbami. Kniha tedy není rozdělena na dvě části jako např. u Alfonse Stelziga, ale přístupy se plynule střídají. Podstatnou změnou je dialogická forma, kterou autor pro modlitby zvolil. I přestože v prvním vydání neměla publikace církevní schválení, vysloužila si doporučení redakce Časopisu katolického duchovenstva podobně jako *Sv. Filumena*.⁷⁸ V modlitbách spolu hovoří Pán a Panna, jak napovídá už název modlitební knihy:

„Pán. Dcero má, nežádám od Tebe, abys žila v přísném pokání, v těžké práci, v hladu a žízni, na poušti a v samotě; mohla bys svou slabost a povinnosti stavu svého jako překážku předstíratí (...)

Panna. Jak si mám tedy počínati, abych se Ti líbila, Božský učiteli můj?

Pán. Konej svou modlitbu, svá duchovní cvičení s tichým duchem (...) měj vždy čisté srdce a dobrý úmysl; takto strávíš dobře svůj čas a rozmnožíš své zásluhy.“⁷⁹

⁷⁶ Angelus LUBOJACKÝ, *Kristus a Panna. Úplná rozjímací a modlitební kniha*, Frýdek 1899³, s. 122. *Bibliografie* zaznamenává celkem tři vydání (Praha 1885, Brno 1885, Praha 1900); pravděpodobně tedy dílo *Kristus a panna* vyšlo nejméně čtyřikrát.

⁷⁷ Angelus Lubojacký (1850–1904), katolický kněz, vlastenecký a osvětový pracovník. Byl farářem ve Frýdku a v Místku. Díky pomoci Slezské matice založil ve Frýdku českou školu, založil týdeník *Slezské listy*. Srov. URL: <<http://www.knih-havirov.cz/region/detail.asp?id=806>> [cit. 18. února 2009]

⁷⁸ Srov. Angelus LUBOJACKÝ, *Kristus a Panna. Úplná rozjímací a modlitební kniha*, Praha 1885, ČKD, 1886, č. 5, s. 314–315 (recenze); Jan Alois DREML, *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*, Praha 1888 (údajně páté, pravděpodobně spíše šesté vydání). Zpráva o vydání knihy Jan Alois DREML, *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*, Praha 1888, ČKD, 1888, č. 3, s. 183 (recenze).

⁷⁹ Srov. A. LUBOJACKÝ, *Kristus a Panna*, s. 193–194.

Reprezentanti Katolické moderny

Dobu konce 19. století uzavírají nové modlitební knihy příslušníků tzv. Katolické moderny.⁸⁰ Bohumil Zahradník-Brodský⁸¹ vydal modlitební knihu pod názvem *V kříži vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky*.⁸² Ačkoli se nacházíme na konci „dlouhého“ 19. století, jako by osvícenský racionalismus sahal až sem, respektive byl v důsledku akceptován. Modlitební kniha Bohumila Brodského je stručná a vyznačuje se zcela jinou strukturou než všechny předchozí příklady. Vyrůstá z domácího prostředí, to je její velký přínos, který je znát nejen na výběru písní. Navíc už v sobě zahrnuje modlitební cykly, které právě během „dlouhého“ 19. století našly své pevné místo v katolické spiritualitě – tzn. modlitbu růžence (a její různé formy – růženec radostný, bolestný, slavný) a křížovou cestu. Na druhé straně autor vypustil modlitby k různým světcům (dokonce i národním) a tuto záležitost vyřešil zařazením litaní ke všem svatým a k Panně Marii. Zařazeny jsou i modlitby doprovázející liturgická období a průběh mše svaté. Zpověď a přijímání jsou také stručně vyjádřeny jednou či dvěma modlitbami. Vyzdvihnout je třeba zařazení zpovědního zrcadla, což není automatické a v celé řadě modlitebních knih se vůbec nenachází (*Nebeklíče, Pět červených korálů*). Závěrečnou část modlitební knihy tvoří písně ke mši svaté.

Modlitby ke všeobecným potřebám už nejsou tak obsáhlé jako např. u *Nebeklíčů*. Jako důležité téma, se kterým je třeba se vyrovnávat pomocí modlitby, je chápána nemoc, pokušení k hříchu, dobro rodičů; ze specificky ženských modliteb pak sňatek a ochrana dětí. Vzhledem ke starším modlitebním knihám, které zahrnují modlitbu panny, manželky, matky, vdovy atd., je tento přístup více než stručný, zvláště vzhledem ke skutečnosti, že ji autor věnuje „paním a dívkám“. Konec 19. století se odráží také v zahrnutí takových modliteb, jako je modlitba na počátku občanského roku (což s liturgickým rokem nekoresponduje).

Modlitební kniha *V kříži vítězství* je jedním z příkladů, na kterých lze sledovat posun ve vývoji modlitebních knih během „dlouhého“ 19. století. Zjišťujeme,

⁸⁰ K dějinám reformního katolického hnutí, tzv. Katolické moderny, např. Pavel MAREK, *České schizma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*, Rosice u Brna 2000; Týž, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno 2005; Týž, *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc – Rosice 2003; David FRÝDL, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*, Brno 2001. Literární aspekt hnutí srov. Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura 1848–1918*, Praha 1998.

⁸¹ Bohumil Zahradník-Brodský (1862–1939), katolický kněz a lidový spisovatel, významná osobnost Katolické moderny a Církve československé. K jeho činnosti např. Martin SCHULZE WESSEL, *Tužby katolického duchovenstva a založení Československé církve. Dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského roku 1918*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň 7. – 9. března 2002*, Praha 2003, s. 246–247.

⁸² Bohumil ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, *V kříži vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky*, Praha 1889. *Bibliografie* uvádí ještě druhé přepracované vydání z roku 1905 (s. 124).

že modlitební kniha je stále vyhledávána, ale její obsah se přizpůsobuje jinému typu věřících. Navíc se stále častěji spojuje se zpěvníkem. Přesto je třeba mít stále na paměti, že během 19. století vedle sebe koexistuje několik typů modlitebních knih. Rozsáhlé *Nebekliče* mají stále své nakladatele i čtenáře.

Nic nereprezentuje období *fin de siècle* lépe než modlitební kniha Xavera Dvořáka,⁸³ také příslušníka nové katolické vlny. Vydání spojuje vysoké estetické nároky s teologicky i jazykově vytříbeným textem. Listovat exkluzivním secesním vydáním s grafikami Hugo Böttingera je skutečným zážitkem. Otázkou zůstává, kolik katolíků si mohlo takovou, jistě na tehdejší poměry drahou modlitební knihu dovolit? Její předností a charakteristickým rysem, který se bude nadále rozvíjet během 20. století až do současnosti, je spojení katechismu, modlitební knihy a kancionálu. Není to samozřejmě úplná novinka, části katechismu nebo alespoň určitá témata z morálky se v rozjímáních či ve formě poučení objevují už dříve, např. u Jiljiho Jaise, přímo o propojení s katechismem se snažil už Petr Kanisius.⁸⁴

V případě této modlitební knihy, která vyšla pod názvem *Útěcha srdce. Modlitby pro vzdělané paní a dívky české*,⁸⁵ jde o vyspělou formu propojení několika účelů. Modlitební kniha mohla oslovit skutečně jen vzdělané čtenářky, věnuje se ve velké míře také liturgice a mše svatá se zde sleduje dvojzjazyčně – v latinském i českém jazyce současně. K přednostem knihy patří rozsáhlé zpovědní zrcadlo, pobožnosti ke všem sedmi svátostem, strukturované modlitby pro jednotlivá liturgická období, které tvoří samostatné kapitoly jako u starších modlitebních knih. Autor nevynechává ani modlitby k různým světcům a své pevné místo mají modlitba růžence a pobožnost křížové cesty. Závěr tvoří písně, jejichž výběr je již několik desítek let stejný, můžeme je nalézt již ve starších kancionálech, a přetrval až do konce 20. století.⁸⁶

Duchovní potřeby ženy mají naplnit na jedné straně modlitby za děti a rodiče a jeden více méně ojedinělý výňatek z knihy *Přísluví* (Chvála statečné ženy [Př 31, 10–31]). Jako charakteristické téma se opět objevuje modlitba při volbě stavu, modlitba nevěsty a matky. Celkem pět modliteb, které jsou určeny ženě, což skutečně není vysoký počet vzhledem k názvu knihy. Nicméně se esteticky jedná o jednu z nejkrásnějších modlitebních knih, navíc i věcně (teologicky) a jazykově na vysoké úrovni, nakonec Xaver Dvořák byl „zpívajícím básníkem“ Katolické moderny.⁸⁷

⁸³ Xaver Dvořák (1858–1939), katolický kněz, profesor náboženství na Vyšší dívčí škole v Praze, také básník. Přispíval do řady soudobých katolických periodik *Pastýře duchovního* či *Rádce duchovního*, redigoval *Katechetické listy*, napsal několik modlitebních knih a učebnic pro dívčí ústavy, posléze důležitou osobností tzv. Katolické moderny. Srov. A. PODLAHA, *Český slovník bohovědný III*, Praha 1926, s. 645 (heslo Dvořák, Xaver); další literatura viz Katolická moderna.

⁸⁴ Srov. J. KVAPIL, *Ze zahrádky do zahrady*, s. 19–20.

⁸⁵ Srov. Xaver DVOŘÁK, *Útěcha srdce. Modlitby pro vzdělané paní a dívky české*, Praha 1904. Publikace *Bibliografie* zaznamenává pouze jedno vydání (s. 124).

⁸⁶ Srov. např. Tomáš BEČÁK, *Katolický kancionál. Dle Fryčaje vzdělal a mnohými písněmi a pobožnostmi rozmnožil Tomáš Bečák*, Olomouc 1875.

⁸⁷ Více k tématu např. M. C. PUTNA, *Česká katolická literatura*, s. 113–321.

Jeden z nejvýraznějších představitelů Katolické moderny, Karel Dostál Lutínov,⁸⁸ vydavatel časopisu *Nový život*, ale také a zejména prostějovský farář, přispěl k našemu tématu drobnou publikací *Pokladnička pro křesťanskou rodinu*.⁸⁹ Na několika stranách shrnuje základní katechismové poučky a základní katolické modlitby pro snoubence, kteří se připravují na sňatek a přicházejí ke snoubeneckým zkouškám na faru. Tímto nás informuje o tom, jaké měly být minimální náboženské vědomosti v období kolem roku 1900.

Podobnému tématu se věnuje i *Myrtový věnec* od Karla Řeháka.⁹⁰ Publikace je okrajově také modlitební knihou, především je to výborná výchovná příručka pro snoubence. Přehled o katechismu, základní modlitby a stručné znalosti z církevního práva a morálky, tedy to, co bylo po celé 19. století obsahem snoubeneckých zkoušek, ale podklady měl k ruce vždy jen příslušný katolický farář, stalo se koncem 19. století konečně živou příručkou, kterou mohli mít snoubenci a manželé doma. Podrobná publikace pro laiky o manželství, přípravě na manželství, manželských překážkách, vědomostech snoubenců, manželských povinnostech s připojenými modlitbami.

Modlitební knihy jako pramen

Zmiňované modlitební knihy jsou jen zlomkem produkce, se kterou se katolíci věřící během 19. století mohli setkat. Modlitební knihy jako pramen poznání historie zůstávají stále nepříliš zmapovanou oblastí, která může být i nadále předmětem výzkumu. Při srovnávání modlitebních knih od konce 18. století do počátku 20. století si nelze nevšimnout určitého vývoje a nelze si neklást otázky.

Setkáváme se s modlitebními knihami pro obě pohlaví, okrajově také s modlitebními knihami pro muže a v největší míře s modlitebními knihami pro ženy. *Nebekliče* se zaměřují spíše na ženy, ačkoliv dedikace knih bývá neutrální. Muži jakoby speciální modlitbu pro svůj stav nepotřebovali. S ženami se mohou pomodlit (z jejich modlitební knihy) za zdar manželství, ale tak plastický životní cyklus jako žena podle modlitební knihy neprožívají.

Jaká jsou specifika modlitební knihy pro ženu a jaký je obraz ženy v modlitební knize? Tichá, zbožná, smířená se svým osudem, žena, která ví, za co je třeba se modlit. Vděčná Bohu za svůj stav, především panenský, později také manželský. Modlí se před svatbou i po ní, v době těhotenství a před porodem, při úvodu,

---

⁸⁸ Karel Dostál Lutínov (1871–1923), katolický kněz, katecheta v Novém Jičíně, od roku 1904 farářem v Prostějově, redigoval časopis *Nový život*, pilotní časopis tzv. Katolické moderny. Srov. Pavel MAREK – Ladislav SOLDÁN, *Karel Dostál-Lutínov bez mýtů, předsudků a iluzí. Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*, Třebíč 1998.

⁸⁹ Srov. Karel DOSTÁL LUTINOV, *Pokladnička pro křesťanskou rodinu*, b. m. 1906 (druhé vydání 1908).

⁹⁰ Karel Lev ŘEHÁK, *Myrtový věnec, jež snoubencům i manželům na památku uvil Th. Dr. Karel Lev Řehák, farář v Podolí u Prahy*, Praha 1890.

v manželství, dokonce i při nešťastném manželství. Naproti tomu mužům je věnována pozornost hlavně ve fázi jinošství, většina těchto modlitebních knih je určena studující mládeži. *Bibliografie* zaznamenává také modlitební knihy pro dělníky a vojáky, nicméně je jich v porovnání s *modlitebními knihami povšechnými a modlitebními knihami pro pohlaví ženské* zanedbatelné množství a na systematictější bádání teprve čekají (pokud je bude možné vůbec dohledat).

Sledovat modlitební knihy je přínosné a otevírající netušené obzory. Je to ovšem pramen, který vyžaduje kombinaci s dalšími prameny stejné provenience. V komparaci s jinými typy pramenů (náboženskými periodiky či kázáními) přináší obraz zbožnosti a specifickým způsobem může přispět také k rekonstrukci dobového přístupu k oběma pohlavím. Modlitební knihy jako takové přispívají k bádání o vývoji jazykové kultury, o způsobu přejímání zahraničních vzorů a zároveň poskytují informace o univerzálnosti katolického přístupu. Modlitební a výchovné knihy přinášejí obraz ženy a obraz muže takový, jaký je chce katolická církev mít. Znovu a znovu rozebírají žádoucí vlastnosti a zdůrazňují životní etapy obou pohlaví s přihlédnutím k životnímu cyklu ženy.

V případě mužů hovoří modlitební knihy o jejich žádoucích vlastnostech, ale také o prohřešcích. Muži se potýkají s alkoholismem a nežádoucí předmanželskou sexualitou. Přímě o tomto problému se dovídáme spíše z pastoračních a zpovědních příruček, v modlitebních a výchovných knihách typu Jiljího Jaise si ale nelze nevšimnout, s jakou naléhavostí je čistota u mužů zdůrazňována, zatímco u dívek je považována za samozřejmost. Dokonce je někdy dívka stylizována do pozice snadné oběti a muž do pozice násilníka.⁹¹

Během 19. století začnou jednoznačně převládat modlitební knihy pro ženy, ale jak vidíme, v mnoha případech jde hlavně o vymezení názvu, a vlastní obsah už není tak výrazně na ženy orientován. Lze se také domnívat, že jde v jistém smyslu o komerční zájem tisknout a distribuovat další nový titul modlitební knihy, kterých vyšlo během 19. století nepřeberné množství. Věnovat modlitební knihu ženám znamenalo oslovit konkrétní skupinu čtenářů. Ženy byly stále nejvděčnějším okruhem zákazníků.

Podle Marie-Elisabeth Ducreux je rozlišování modlitebních knih na knihy „pro ženské pohlaví“ a „pro mužské pohlaví“ spíše katolickou záležitostí s tím, že se obsah v době baroka v naprosté většině neodlišuje, respektive nevytváří se speciálně jiný model zbožnosti.⁹² Jde o to, že oba typy modlitebních knih respektují relativně pevnou strukturu (modlitby během dne, při mši svaté, před a po zpovědi, před a po přijímání, mariánské modlitby, modlitby ke svatým, za duše v očistci apod.) Rozdíl spočívá u modlitebních knih pro ženy a dívky v zaměření na životní cyklus ženy (modlitba před porodem, při úvodu atd.). Životní cyklus ženy v modlitební knize je ono specifikum, kterého si chceme explicitně všimnout. Ale úkol modlitební knihy původně nespočíval v přenesení nějaké hlubší očekávané zbož-

⁹¹ Srov. J. JAIS, *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 236.

⁹² Srov. M.-E. DUCREUX, *Männerbücher und Frauenbücher*, s. 163–164.

nosti některému pohlaví (ženám). Naopak modlitby měly všem bez rozdílu připomenout zdánlivě zapomenuté hříchy, určitý typ „zповědního zrcadla“ se prolíná celým textem (např. ve formě večerního zpytování svědomí); tím se věřící každý den učí vlastní sebedisciplíně, sám sebe každý den koriguje.

Určitý rozdíl v produkci modlitebních knih během 19. století v porovnání se stoletím 18. spočívá dle mého názoru v tom, že se začínají vydávat rozdílné tituly pro ženy (hlavně pro dívky) a pro muže (hlavně pro svobodné mladé muže), jde o jiné autory, zcela jiné tituly. Částečně v nich pak můžeme nalézt určité rozdíly v náhledu na muže a ženy, hlavně v oblasti křesťanské antropologie a morálky (rozdílné očekávané charakterní a morální vlastnosti, rozdílná zodpovědnost), nicméně zodpovědný přístup k víře a katolické církvi se očekává shodně od obou pohlaví. Nesmíme ale zapomenout na to, že během 19. století vychází stále několik typů modlitebních knih, a tyto rozdílné modlitební knihy (rozdílní autoři a tituly pro ženy a muže) jsou jen malým výsekem z celého spektra. Domnívám se, že celá situace v závěru 19. století a na počátku 20. století dospívá do bodu přiblížení a téměř splnutí. I modlitební knihy pro ženy obsahují jen minimální počet modliteb respektující ženský životní cyklus, a tím se modlitební kniha stává univerzálnější, rozdíly zůstávají opět pouze ve formulaci rodu. V každém případě je třeba konstatovat, že bádání v oblasti tištěných modlitebních knih jako pramene k poznání zbožnosti a genderových konstruktů je pouze na začátku a i pro účel této práce byl zmapován pouze zlomek soudobé produkce. Další systematické studium by výsledky bádání mohlo posunout jiným směrem.

Příloha:

HAUBER, Johann Michal, *Domáci poklad bohabojné rodiny*, Praha 1860, 855 s.

Obsah

Předmluva	1
Co slove modliti se	
Kdo nás učí modliti se	
Modlitba, co navedení, kterak se modliti přísluší	
Moc a užitek modlitby	
Modlitba k poučení, oč prositi máme	7

Oddělení první

Každodenní pobožnosti

Ranní pobožnost [5 motliteb]	9
Společná ranní modlitba bohabojné rodiny [6 motliteb]	-
Kratičké modlitby a povzdechy [18 motliteb]	18

Křesťanské hodiny [12 modliteb]	-
Rozjímání na každý den v týhodnu [7 modliteb]	28
Nábožné vzývání Ježíše Krista na každý den v měsíci	-
Poučení o mši svaté [2 modlitby]	40
Mše domácí [5 modliteb]	52
Večerní pobožnost [3 modlitby]	56
Společná večerní modlitba bohabojné rodiny	-

Oddělení druhé

Pobožnosti nedělní

O svěcení nedělí a svátků [8 modliteb]	61
Žalm 109. Proroctví Davidovo o Mesiáši a jeho království [4 modlitby]	75
Církevní zpěv: Mocný světa Stvořiteli [1 modlitba]	-
Prozpěvy mariánské: Slavná Matko Spasitele (Alma) [3 modlitby]	79

Oddělení třetí

Pobožnost k sv. zpovědi a k sv. přijímání

První kajičná pobožnost [11 modliteb]	82
Druhá kajičná pobožnost [11 modliteb]	99
První pobožnost k sv. přijímání [7 modliteb]	-
Druhá pobožnost k sv. přijímání [14 modliteb]	116
Odpolední pobožnost v den svatého přijímání [5 modliteb]	143
Poučení o dostiučinění za hříchy a o odpustcích [2 modlitby]	147

Oddělení čtvrté

Pobožnosti adventní a vánoční

I.Doba adventní [12 modliteb]	152
II.Doba vánoční [44 modliteb]	172

Oddělení páté

Pobožnosti svatopostní

Úvod [5 modliteb]	224
Odpolední pobožnost na neděle postní [8 modliteb]	-
Církevní rozjímání na každý den v postě o utrpení a smrti Pána našeho Ježíše Krista [45 modliteb]	253
Večerní hodinky [6 modliteb]	289
Na veliký pátek [3 modlitby]	295
Pobožnost před Božím hrobem [6 modliteb]	305
Na bílou sobotu	314

Při sv. obřadech [5 modliteb]	315
K slavnosti vzkříšení Páně [3 modlitby]	323

Oddělení šesté

Pobožnosti velikonoční

Na hod Boží velikonoční. [2 modlitby]	328
Hodinky v posvátný čas velikonoční [6 modliteb]	-
V pondělí velikonoční [6 modliteb]	-
V křížové dny [2 modlitby]	349
Na slavnost na vstoupení Páně	362
Hodinky na den Božího vstoupení [6 modliteb]	367
Na neděli šestou po velikonoci	-

Oddělení sedmé

Pobožnosti svatodušní

Na hod Boží svatodušní (ke mši svaté)	376
Hodinky v posvátný čas svatodušní [5 modliteb]	381
Na slavnost nejsvětější Trojice	-
Hodinky na všechny neděle od svatodušních svátků až do adventu [66 modliteb]	-

Oddělení osmé

Pobožnosti na svátky nejblahoslavenější Rodičky Boží, Marie Panny

Připomenutí	479
-------------	-----

Poručení se do mocné ochrany Panny Marie

Modlitba ranní	
Modlitba večerní	
Pobožnost ke mši sv. na slavnosti Mariánské	
Hodinky na slavnosti Mariánské [5 modliteb]	490

Na slavnosti neposkvrněného početí

Panny Marie [3 modlitby]	499
Na den zasnoubení Panny Marie	502
Na slavnost očišťování Panny Marie [3 modlitby]	503
Na slavnost zvěstování Panny Marie [4 modlitby]	507
Na den bolestné Matky Boží	519
Pobožnost mešní [2 modlitby]	-
Na slavnost navštívení Panny Marie [3 modlitby]	528

Na den Panny Marie Karmelské [2 modlitby]	533
Na den Matky Boží sněžné [2 modlitby]	535
Na slavnost na nebe vzetí Panny Marie [3 modlitby]	537
Na slavnost narození Panny Marie [3 modlitby]	542
Na slavnost jména Panny Marie [3 modlitby]	546
Na slavnost růžence Panny Marie [3 modlitby]	549
Na den obětování Panny Marie [3 modlitby]	553
Na slavnost Srdce Panny Marie [4 modlitby]	556

Pobožnost Mariánská na všechny dny měsíce máje

Žalmy Mariánské	583
-----------------	-----

Oddělení deváté

Pobožnosti na svátky andělů, svatých i světic Božích dle pořádku roku církevního [121 modliteb]	590
---	-----

Oddělení desáté

Pobožnosti v zvláštních a v obecných záležitostech a potřebách

<i>I. Pobožnosti zvláštní.</i>	704
1. Vzbuzení Božských ctností	-
2. Modlitba děvčete za sebe samo	705
3. Modlitba děvčete za rodiče	706
4. Modlitba panny	-
5. Modlitba v den narozenin	708
6. Obnovení slibu křestního	709
7. Modlitba v den jmenin	710
8. Modlitba o obnovení milosti, při svátosti sv. biřmování dosažené	-
9. Modlitba při volení stavu	711
10. Modlitba zasnoubené panny	712
11. Modlitba nevěsty před sňatkem	-
12. Modlitba nevěsty po oddavkách	713
13. Modlitba za novomanžely	714
14. Modlitba ženy v požehnaném stavu	715
15. Modlitba matky v šestinedělí	-
16. Modlitba matky při ouvodu	716
17. Modlitba matky za dítky	-
18. Požehnání, jež matka dítkám svým uděliti může	718
19. Modlitba hospodyně	-
20. Modlitba služebné	-

Summary:

Prayer books as a means of understanding the piety and gender constructs of the 19th century

This article is devoted to 19th-century Catholic prayer books as a source for understanding everyday life. Prayer books may also partially serve as a source for reconstructing gender constructs – the social roles of men and women as presented by the Catholic church. It presents various types of prayer books, particularly Baroque prayer books, taking Kochem's *Nebeklič* (= Key to Heaven) as an example. Attention is also given to enlightenment prayer books as well as the more recent prayer books of the second half of the 19th century, to various translations besides the original Czech works (the prayer books of Magdalena Dobromila Rettigová, Josefa Škoda, Jan Alois Dreml).

Comparing the *Nebeklič* and Hauber's *Domáci poklad* (= Household Treasure) gives us a picture of the typical content of a 19th-century prayer book, which is essentially the same today. Attention also focuses on prayers written specifically for the different sexes, particularly for women. On closer study it is evident that women were offered more specific prayers to accompany them practically all the way through the different stages of their lives, from being a single maiden, through engagement, marriage, motherhood, to widowhood. Masculinity is dealt with far less in prayer books, as though men did not have any specific needs, or are included in the prayers to be said together by married couples. Even so, here prayer books are divided up into prayer books for women and prayer books for men, something which is considered specific to Catholicism.

Prayer books are still researched, though mostly by ethnographers or literary studies (particularly into handwritten prayer books), and in terms of their content are only used marginally by researchers. Therefore, possible new interpretations open up in this respect. This is a source which needs to be combined with other sources of the same provenance. Compared to other types of sources (religious periodicals or sermons), prayer books show a picture of piety and in their own way can help us to understand attitudes towards both sexes at that time. Prayer books as such can help research into the development of language culture, how foreign examples were adopted, and, last but not least, provide an insight into the universality of the stance of the Catholic Church. The study also contains an example of the contents of prayer books.

translated by Skřivánek s.r.o.